

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історіографії, джерелознавства та археології

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПISKA

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Руйнування та збереження нерухомої культурної спадщини
Харківської області під час російсько-української війни (2022–2024 рр.)»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Єрмак Єгор Романович

Керівник: к.і.н., доц.
Рачков Євген Сергійович

Рецензент: к.і.н., доц.
Павлова Ольга Григорівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. РУЙНУВАННЯ НЕРУХОМОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ХАРКІВЩИНІ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ.....	21
1.1. Культурна спадщина: сутність та об'єкти	21
1.2. Облік і моніторинг нерухомої культурної спадщини в Україні	33
1.3. Руйнування об'єктів нерухомої культурної спадщини у Харківській області.....	39
РОЗДІЛ II. ЗБЕРЕЖЕННЯ НЕРУХОМОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ХАРКІВЩИНІ ПРОТЯГОМ 2022-2024 рр.....	51
2.1 Підходи до збереження нерухомої культурної спадщини в умовах війни	51
2.2.Механізми захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини	58
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	67

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається безпрецедентним масштабом загроз для культурної спадщини України, що виникли внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України у лютому 2022 р. Харківська область, що безпосередньо межує з країною-агресором, зазнала особливо значних руйнувань об'єктів нерухомої культурної спадщини внаслідок активних бойових дій, систематичних обстрілів та тимчасової окупації частини її території. За даними Міністерства культури та інформаційної політики України (нині – Міністерство культури та стратегічних комунікацій України), станом на травень 2024 р., на території Харківської області було пошкоджено або знищено понад 110 об'єктів культурної спадщини, серед яких – унікальні архітектурні пам'ятки національного значення, об'єкти сакральної архітектури, музеї, меморіальні комплекси та історичні будівлі, що становлять невід'ємну частину культурної ідентичності регіону та України загалом.

Вивчення процесів руйнування та збереження нерухомої культурної спадщини в умовах російсько-української війни має комплексне значення. По-перше, це дає можливість зафіксувати та систематизувати факти воєнних злочинів проти культурної спадщини, що є порушенням міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. та її Другого протоколу. По-друге, це дозволяє розробляти ефективні механізми моніторингу, захисту та відновлення культурної спадщини в умовах збройного конфлікту, що має як теоретичне, так і практичне значення для міжнародної спільноти. По-третє, систематичне вивчення наслідків війни для культурної спадщини сприяє належному документуванню руйнувань, що є важливим для майбутніх процесів реституції, репарації та відбудови.

Особливої актуальності набуває дослідження регіональних особливостей руйнування та збереження нерухомої культурної спадщини,

зокрема на території Харківської області, що дозволяє виявити специфічні проблеми та потреби регіону, а також розробити адаптовані до місцевих умов стратегії захисту та відновлення культурних об'єктів. Крім того, актуальність дослідження визначається необхідністю критичного аналізу ефективності існуючих механізмів захисту культурної спадщини в умовах збройного конфлікту та розробки рекомендацій щодо їх удосконалення.

В контексті міжнародного права та міжнародних відносин, дослідження руйнування культурної спадщини під час російсько-української війни сприяє посиленню міжнародної солідарності та підтримки України у захисті її культурного надбання, а також формуванню глобальних механізмів протидії культурному геноциду. Таким чином, обрана тема дослідження є актуальною не лише для української науки та практики, але й для міжнародної спільноти в цілому.

Об'єктом дослідження є нерухома культурна спадщина Харківської області в умовах російсько-української війни (2022-2024 рр.).

Предметом дослідження є процеси руйнування та механізми збереження об'єктів нерухомої культурної спадщини Харківської області, їх правові, організаційні та практичні аспекти в умовах збройного конфлікту.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 24 лютого 2022 р., тобто від початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, до сьогодні. Цей період характеризується різною інтенсивністю бойових дій на території Харківської області, зміною лінії фронту, а також еволюцією механізмів захисту культурної спадщини.

Територіальні межі дослідження охоплюють усю територію Харківської області з особливим фокусом на райони, що зазнали найбільших руйнувань внаслідок бойових дій та тимчасової окупації, зокрема Харківський, Ізюмський, Чугуївський, Куп'янський та Богодухівський райони.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі процесів руйнування та збереження нерухомої культурної спадщини Харківської

області в умовах російсько-української війни (2022-2024 рр.), визначенні масштабів завданих збитків, ефективності механізмів захисту та розробці рекомендацій щодо стратегій відновлення пошкоджених об'єктів.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання дослідження**:

- проаналізувати теоретичні та нормативно-правові аспекти поняття «культурна спадщина», визначити його сутність;
- дослідити існуючі проблеми обліку та моніторингу нерухомої культурної спадщини в Україні;
- схарактеризувати випадки руйнування об'єктів нерухомої культурної спадщини у Харківській області протягом 2022-2024 рр.;
- визначити основні практики та підходи до захисту культурної спадщини в умовах війни.

Історіографія питання. Досліджувані питання знайшли певне висвітлення в українській науковій літературі (О. Рішняк, Ю. Древаль, В. Литовченко, Т. Каткова, О. Титова, Ю. Кісельова, Є. Рачков та ін.).

Зокрема, стаття О. Рішняка «Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність» присвячена дослідженню впливів воєнних конфліктів другої половини XX – початку XXI ст. на збереження культурної спадщини. Особливу увагу автор присвячує збереженню культурної спадщини України в умовах російської військової агресії. Загалом, автор рекомендує застосовувати міжнародний досвід та правові норми для збереження українських культурних цінностей як невід'ємної частини світової спадщини. Стаття є однією з багатьох, які були присвячені війні в межах номера «Українського історичного журналу»¹.

Діяльність ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини висвітлюється, зокрема, у статтях Ю. Древаль «Діяльність ЮНЕСКО у сфері

¹ Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність // Український історичний журнал. 2022. №4. С. 159-173.

охорони культурної спадщини»¹ та В. Литовченко «Стратегія міжнародного співробітництва у сфері збереження культурної спадщини ЮНЕСКО»². Дослідники наголошують, що ефективність діяльності ЮНЕСКО безпосередньо пов'язана з поєднанням нормативної та практичної складових. Основу діяльності організації складають правові документи, які регулюють соціокультурні відносини, а також численні практичні заходи. Організовані ЮНЕСКО міжнародні конференції, семінари та зустрічі спрямовані на охорону як матеріальної, так і нематеріальної культури. Відзначається, що поняття «охорони культурної спадщини» включає її захист, зберігання та популяризацію, а ефективність міжнародних управлінських механізмів заснована на поєднанні правових, організаційних і комунікативних засобів.

Існує чимало робіт, які присвячені проблемам знищення та збереження культурної спадщини Криму та Донбасу, що потерпають внаслідок російської військової агресії. Наприклад, у статті О. Титової «Культурна спадщина Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження» подається загальна характеристика найвідоміших музейних зібрань та пам'яток археології, архітектури і монументального мистецтва Криму, Донецької та Луганської області, що постраждали внаслідок російсько-української війни. Особливий акцент зроблено на значимості та вразливості культурної спадщини в умовах війни. Наголошується на необхідності правового захисту цих об'єктів та осуду незаконних дій російської влади на окупованих територіях³.

Проблемам охорони культурної спадщини України присвячено окремий випуск журналу «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Історія”». Наприклад, Є. Рачков у вступній статті

¹ Древаль Ю. Д. Діяльність ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини // Державне будівництво. 2014. № 1.

² Литовченко В. В. Стратегія міжнародного співробітництва у сфері збереження культурної спадщини ЮНЕСКО // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. 2013. Вип. 1. С. 103-112.

³ Титова О. М. Культурна спадщина Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження // Праці Центру пам'яткознавства. 2016. Вип. 30. С. 5-24.

«Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни» аналізує негативні впливи російсько-української війни на збереження культурної спадщини України через призму концепту «урбіцид», тобто умисного знищення міського антропогенного середовища (будинків, критичної інфраструктури, матеріальної та нематеріальної спадщини тощо). Наголошується, що злочинні дії Росії призводять до пошкодження та руйнування українських міст, що спричиняє руйнування зв'язку містян з історико-культурними ландшафтами міста, а також колективних ідентичностей міських спільнот¹.

Своєю чергою Ю. Кісельова у статті «Монументальні місця пам'яті в умовах війни: практики медійної репрезентації», що також була надрукована у згаданому спеціальному випуску «Вісника Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Історія”», досліджує проблеми репрезентації в медійному просторі практик взаємодії з монументальними місцями пам'яті внаслідок повномасштабної російської військової агресії проти України. У контексті війни, коли руйнуються або зберігаються монументи, ЗМІ відіграють ключову роль у відображенні цих подій і формуванні нової версії колективної пам'яті, це все наочно показує як формується нова історична нарація та як суспільство переосмислює свою спадщину через призму подій російсько-української війни².

В умовах російсько-української війни посилилося значення цифрових технологій для охорони культурної спадщини України. Наприклад, Є. Рачков у статті «Технології баз даних у збереженні та дослідженні міської культурної спадщини» представляє огляд цифрових проєктів, присвячених міській культурній спадщині, зосереджуючи увагу на використанні технологій баз даних. Автор акцентує увагу на важливості впровадження та

¹ Рачков Є. Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». Вип. 62. 2022. С. 12-48.

² Кісельова Ю. Монументальні місця пам'яті в умовах війни: практики медійної репрезентації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». Вип. 62. 2022. С. 86–112.

використання цифрових технологій для збереження міської культурної спадщини, що є надзвичайно актуальним в умовах війни, забезпечуючи довготривале збереження культурного надбання та сприяючи його відновленню¹.

Особливо в умовах війни важливе значення має ефективне управління культурною спадщиною. Цій темі присвячено чимало досліджень українських авторів, серед яких слід згадати статтю Ю. Сафонов та О. Дацько «Актуальних проблемах управління культурною спадщиною в Україні». Підкреслюється, що управління культурною спадщиною в Україні часто стикається з фінансовими, політичними та організаційними перешкодами. Тому важливо на національному та локальному рівнях розробити стратегії управління культурною спадщиною, зокрема враховуючи принципи сталого розвитку².

Слід відзначити, що існує чимало робіт, присвячених проблемам збереження культурної спадщини України в умовах російсько-української війни, авторами яких є зарубіжні дослідники.

Наприклад, Г. Рослан акцентує увагу на знищенні української культурної спадщини як складовій гібридної війни Росії, спрямованої на руйнування національної ідентичності. Він наголошує, що культурна спадщина становить основу національного морального духу, що, у свою чергу, підтверджує рішучість України у боротьбі за свободу. У своїй статті автор аналізує злочинні дії російських військ – обстріли музеїв і храмів, викрадення артефактів, порушення положень Гаазької конвенції 1954 р. – та пропонує Польщі перейняти досвід українських волонтерів у таких напрямках, як евакуація музейних експонатів, використання супутникового моніторингу та інтеграція захисту спадщини до загальної стратегії безпеки. Дослідник

¹ Рачков Є. Технології баз даних у збереженні та дослідженні міської культурної спадщини. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2020. Вип. 57. С. 28-57.

² Сафонов Ю., Дацько О. Актуальні проблеми управління культурною спадщиною в Україні // Економіка та суспільство. 2020. № 22. С. 219–227.

також критикує пасивність державних інституцій України на початку повномасштабного вторгнення та підкреслює ключову роль громад у захисті пам'яток. Він закликає до впровадження освітніх програм для польського суспільства, розробки систем електронного оповіщення та поглиблення співпраці з ЮНЕСКО. Стаття підкреслює, що культурна спадщина – не лише елемент минулого, а й важливий інструмент стримування агресора завдяки її символічному значенню¹.

Автори іншого дослідження – Я. Кочак Білгін та Е. Хазархун – аналізують 31 новинний текст, присвячений руйнуванню об'єктів культурної спадщини України в перші місяці повномасштабної війни. На основі цього аналізу вони виокремлюють чотири основні категорії впливу: фізичне знищення культурних цінностей, крадіжки, викрадення працівників музеїв та систематичне стирання історичної пам'яті. Автори доводять, що Росія цілеспрямовано атакує символи української ідентичності з метою послаблення опору. У статті також розглядаються заходи захисту культурної спадщини: створення цифрових копій артефактів, використання «блакитних щитів» ЮНЕСКО, навчання військових для охорони культурних об'єктів. Автори критично оцінюють неефективність чинних міжнародних механізмів і закликають до притягнення Росії до відповідальності в Міжнародному кримінальному суді. Дослідження підкреслює, що збереження культурної спадщини – це завдання не лише України, а й усього міжнародного співтовариства. У висновках наведено низку рекомендацій, зокрема щодо фінансування захисних ініціатив, реставрації пошкоджених об'єктів і залучення місцевих громад до рятувальних заходів².

Джерельна база дослідження включає наступні групи джерел:

¹ Roslan G. Protection of Cultural Heritage in an Armed Conflict. What Poland can Learn from Ukraine? // Proceedings of 3rd International Conference CNDGS'2022. 2022. PP. 195-201.

² Koçak Bilgin Y., Hazarhun E. The Cultural Heritage Impact of The Russia-Ukrainian War // Turizm Akademik Dergisi. 2023. T. 10. No 2. PP. 307-321.

1) Нормативно-правові документи, які визначають принципи охорони культурної спадщини на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Як відомо, Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. вводить поняття «видатна універсальна цінність» як критерій для включення об'єктів до Списку ЮНЕСКО. Охоплює пам'ятки, архітектурні ансамблі та культурні ландшафти, що мають історичне, мистецьке або наукове значення¹. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. розширює поняття спадщини, включаючи традиції, обряди, знання та мистецтва (п'ять сфер: усні традиції, виконавське мистецтво, звичаї, знання про природу, ремесла)². Хартія про збереження цифрової спадщини (ЮНЕСКО, 2003). Визначає цифрову спадщину як унікальні ресурси, створені або перетворені у цифрову форму. Наголошується на її значенні для науки, культури та освіти, визнаючи її частиною глобальної спадщини³. У статті 167 Договору про функціонування ЄС 2012 р. закріплює зобов'язання ЄС зберігати культурну самобутність держав-членів та сприяти розвитку спільної спадщини. Підкреслюється роль культури в міжнародному діалозі⁴. Стаття 22 Хартії основних прав ЄС закріплює повагу до культурного, мовного та релігійного розмаїття. Преамбула акцентує увагу на збереженні спільних цінностей при повазі до національних традицій⁵. Європейська культурна конвенція 1954 р. створює основу для європейської культурної співпраці, визнаючи спадщину

¹ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 13.02.2025).

² Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 12.02.2025)

³ Charter on the Preservation of the Digital Heritage (2003). URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000179529> (дата звернення: 05.04.2025).

⁴ Treaty on the Functioning of the European Union (2012). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:4301854> (дата звернення: 05.06.2025).

⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 05.04.2025).

«спільною». Зобов'язує країни зберігати її через освіту, мистецтво та наукові дослідження¹. Гранадська конвенція про архітектурну спадщину 1985 р. визначає архітектурну спадщину як пам'ятки, ансамблі та визначні місця з історичним, мистецьким або соціальним значенням. Встановлює стандарти їхнього захисту та реставрації². Конвенція про охорону археологічної спадщини 1992 р. охоплює об'єкти, рештки та свідчення минулих епох. Наголошується на їхній ролі в історії людства та взаємодії з природою³. Нова європейська програма культури 2018 р. визначає три цілі: соціальна (згуртованість через культуру), економічна (креативні індустрії, інновації) та зовнішня (міжнародні культурні відносини)⁴. Мануал ЮНЕСКО для військових (на основі Гаазької конвенції) є практичним посібником із захисту культурних цінностей під час конфліктів. Документ деталізує алгоритми дій: ідентифікація об'єктів, запобігання руйнуванню, співпраця з громадами⁵. Державна програма збереження культурної спадщини 2004–2010 рр. сприяла реставрації об'єктів, зокрема археологічних, які постраждали від господарської діяльності⁶. Відповідно до Рамкової конвенції Ради Європи, яку Україна підписала в 2005 р. м. Фаро, висвітлюються питання щодо значення культурної спадщини для суспільства⁷.

¹ European Cultural Convention (Paris, 1954). URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/european-cultural-convention> (дата звернення: 06.05.2024).

² Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granada, 1985). URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/granada-convention> (дата звернення: 06.04.2025).

³ Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143) (1992 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text (дата звернення: 05.07.2025).

⁴ European Cultural Heritage Strategy for the 21st century. URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/strategy-21> (дата звернення: 21.02.2025).

⁵ О'Кіф, Р., Перон, К., Мусаєв, Т., Феррарі, Дж. Охорона культурних цінностей – Військові настанови. Париж: ЮНЕСКО, 2024. 122 с.

⁶ A New European Agenda for Culture (2018). URL: <https://culture.ec.europa.eu/document/a-new-european-agenda-for-culture-swd2018-267-final> (дата звернення: 24.03.2025).

⁷ Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#Text (дата звернення: 20.04.2024).

Згідно Ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р., культурна спадщина є сукупністю успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Об'єктом культурної спадщини, відповідно, є визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність¹. Україна є підписантом Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р.². Вона взяла на себе зобов'язання захищати культурні цінності від пошкодження, знищення та розкрадання під час різноманітних збройних конфліктів. Росія не раз вже порушувала зобов'язання положень Конвенції. Додатково, 2020 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту» (1999 р.)³. Як відомо, Росія не приєдналася до Другого протоколу Гаазької Конвенції та відкрито порушує міжнародне гуманітарне право. 28 липня 2023 р. Україна ініціювала процес позбавлення Росії членства в ЮНЕСКО, відправивши відкритого листа до ООН. У листі в якості аргументів цього кроку було відзначено, зокрема, порушення Росією принципів Статуту ООН та Двох Гаазьких Протоколів⁴.

¹ Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). No 39. Ст. 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>Конвенція (дата звернення: 20.04.2024).

² Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 29.11.2023).

³ Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 25.11.2023).

⁴ Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), парламентів та урядів держав - членів цієї міжнародної організації про необхідність

Сьогодні Міністерство культури України працює над створенням Національної платформи культурної спадщини України. Планується, що реєстр буде включати культурні об'єкти по всій території України. Передбачається також реєстрація постраждалих пам'яток від бойових дії через E-Construction¹. Захист культурних об'єктів постає в якості питання національної безпеки України. Закон очікує розгляду у Верховній Раді².

Крім того, у дослідженні використовується Державний реєстр нерухомих пам'яток України, що зокрема включає відомості про пам'ятки місцевого³ та національного⁴ значення Харківської області. 2023 р. було представлено цифровий Державний реєстр нерухомих пам'яток України, що отримав назву «ЄПам'ятка». На сьогодні реєстр містить дані про 105 532 об'єкти культурної спадщини, які перебувають під охороною держави, включаючи пам'ятки на тимчасово окупованих територіях. До реєстру включено пам'ятки архітектури, археології, історії, монументального мистецтва, науки і техніки, ландшафту та садово-паркового мистецтва⁵.

Окрему увагу було приділено інструкціям зі швидкого реагування у надзвичайних умовах, розроблених для інституцій культури. Наприклад,

позбавлення російської федерації членства в ЮНЕСКО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3282-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

¹ МКІП працює над створенням Національної платформи культурної спадщини України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-pracyuye-nad-stvorenniam-nacionalnoyi-platformi-kulturnoyi-spadshchini-ukrayini> (дата звернення: 23.05.2024).

² Культурна спадщина стане четвертим елементом нацбезпеки України. URL: <https://gwaramedia.com/kulturna-spadshhina-yak-chetvertij-element-naczbezpeki-ukraini/> (дата звернення: 01.05.2024).

³ Державний реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва місцевого значення Харківської області. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Zakon/2021.03.24_reestr_ist.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

⁴ Перелік пам'яток історії, археології та монументального мистецтва національного значення. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Reestri/nac_zna4_na_21.08.2019.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

⁵ 29 листопада презентували Державний реєстр нерухомих пам'яток України – «ЄПам'ятку». У переліку – 105 532 об'єкти культурної спадщини, що під охороною держави. Внесені й пам'ятки на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://suspilne.media/culture/628638-prezentovali-reestr-neruhomih-obektiv-kulturnoi-spadsini-eramotka-tam-ponad-100-tisac-obektiv/> (дата звернення: 26.05.2024).

Національний музей Революції Гідності разом зі Штабом порятунку спадщини створити такі рекомендації для українських музеїв¹.

На Харківщині місцеві депутати підтримали та утворили «Програми розвитку культури, туризму та охорони нерухомої культурної спадщини Харківської області на 2024–2028 роки». Це відкриває позитивні перспективи у збереженні нерухомої культурної спадщини регіону. Цей документ визначає основні пріоритети та завдання для забезпечення належного рівня захисту об'єктів культурної спадщини на Харківщині². Використовується державний реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва місцевого³ та національного⁴ значення Харківської області.

2) Дані офіційного та громадського моніторингу щодо пошкодженої та знищеної культурної спадщини України. Станом на 25 грудня 2023 р. Міністерство культури та інформаційної політики України зафіксувало 872 об'єкти культурної спадщини, які було пошкоджено або повністю зруйновано через російську військову агресію (на Харківщині – 216 об'єктів)⁵. Своєю чергою ЮНЕСКО станом на 22 січня 2024 р. верифікувала 337 пошкоджених об'єктів культурної спадщини на території України, на Харківщині ж – 55 об'єктів⁶. За даними громадської ініціативи «Ukrainian Heritage Monitoring Lab» станом на 17 січня 2024 р. 784 об'єктів

¹ Створено Інструкцію зі швидкого реагування для музеїв. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2127?fbclid=IwAR1okB7dqhaTEHzMJ1moX0YyNccZX7zb-XWoEhAZ0sELbx76VQVnCQh1W0> (дата звернення: 26.04.2024).

² В регіоні створено програму щодо розвитку культури, туризму та охорони нерухомої культурної спадщини. URL: <https://oblrada-kharkiv.gov.ua/2023/12/23/v-regioni-stvoreno-programu-shhodo-rozvytku-kultury-turyzmu-ta-ohorony-neruhomoyi-kulturnoyi-spadshhyny/> (дата звернення: 29.04.2024).

³ Державний реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва місцевого значення Харківської області. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Zakon/2021.03.24_reestr_ist.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

⁴ Перелік пам'яток історії, археології та монументального мистецтва національного значення. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Reestri/nac_zna4_na_21.08.2019.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

⁵ 872 пам'ятки пошкоджені в Україні через війну – Мінкульт. URL: <https://suspilne.media/culture/657662-872-pamatki-poskodzeni-v-ukraini-cerez-vijnu-minkult/> ((дата звернення: 11.01.2024).

⁶ In the face of war, UNESCO's action in Ukraine. URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war?hub=66116> (дата звернення: 11.01.2024).

культурної спадщини України постраждали внаслідок війни, зокрема 403 об'єкти у Харківській області¹.

3) Повідомлення в ЗМІ та соціальних мережах щодо руйнування та збереження об'єктів культурної спадщини України внаслідок російсько-української війни. Вони містять конкретні приклади знищених музеїв, університетів, бібліотек та інших історично важливих будівель, наголошують на масштабах пошкоджених та знищених пам'яток. Згідно цими даними Харківська область є однією з найбільш постраждалих в Україні². Збереження культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань в галузі культури в Україні. У ЗМІ згадуються різні ініціативи, зокрема відновлення музеїв, бібліотек та інших культурних установ за допомогою громадських та міжнародних зусиль, а також державних програм. Наголошується на важливості збереження культурної спадщини особливо під час війни та надаються приклади майбутніх успішних реставраційних проєктів³.

¹ Моніторинг спадщини заради відновлення: результати проєктів документування втрат культурної спадщини. URL: <https://www.heritage.in.ua/> (дата звернення: 11.01.2024).

² Будинок рад, садиба на Полтавському Шляху, Палац праці: що відомо про стан будівель після російських влучань. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/593395-budinok-rad-sadiba-na-poltavskomu-slahu-palac-praci-so-vidomo-pro-stan-budivel-pisla-rosijskih-vlucan/> (дата звернення: 26.04.2024); В Ізюмі чотири школи зруйновані вщент, на їх відновлення підуть роки. URL: Slobidsky Krai (дата звернення: 29.11.2023).

З-під завалів Харківського педуніверситету відкопали пам'ятник Григорію Сковороді (відео). URL: Objectiv (дата звернення: 29.11.2023); Окупанти знищили музей Сковороди на Харківщині. Поранено працівника. URL: Fakty (дата звернення: 29.11.2023); У Кам'янці ворог зруйнував геологічний музей з унікальними знахідками. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3748325-u-kamanci-vorog-zrujnuvav-geologicnij-muzej-z-unikalnimi-znahidkami.html> (дата звернення: 30.04.2024); У Харкові російські ракети частково зруйнували корпус Сільськогосподарського університету. URL: Espresso (дата звернення: 29.11.2023); Через бомбардування Харкова пошкоджена одна з найбільших у Європі бібліотек. URL: Chytomo (дата звернення: 26.04.2024); Через російську агресію в Україні постраждали 872 пам'ятки культурної спадщини. URL: Rubryka (дата звернення: 29.04.2024).

³ «Блакитний щит»: що означають емблеми, які встановлюють на будівлях у Львові. URL: <https://suspilne.media/lviv/549177-blakitnij-sit-so-oznacaut-emblemi-aki-vstanovluut-na-budivlah-u-lvovi/> (дата звернення: 19.04.2024); «Зберігати історію, коли її намагаються зруйнувати». У Харкові власним коштом реставрують пам'ятки, пошкоджені ударами. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/683316-zberigati-istoriu-koli-ii-namagautsa-zrujnuvati-u-harkovi-vlasnim-kostom-restavruut-pamatki-poskodzeni-udarami/> (дата звернення: 20.04.2024); «Це толока, де музейники самі рятують себе і українську спадщину»: Ініціаторка Музейного

Особливу увагу було приділено вебресурсам громадських організацій та волонтерських ініціатив, діяльність яких спрямована на охорону культурної спадщини України в умовах війни (наприклад, Музейний кризовий центр¹, Штаб порятунку спадщини², «Save Kharkiv»³ та ін.).

кризового центру Ольга Гончар. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/03/10/253273/> (дата звернення: 27.11.2023); В Ізюмі Харківської області відновлюють зруйнований російськими окупантами краєзнавчий музей (ВІДЕО). URL: <https://uatv.ua/uk/v-izyumi-harkivskoyi-oblasti-vidnovlyuyut-zrujnovanyj-rosijskymy-okupantamy-krajeznachyj-muzej-video/> (дата звернення: 23.04.2024); Закривають дах, щоб зберегти книжки. У пошкодженій обстрілами бібліотеці Короленка у Харкові готуються до зими. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/567961-zakrivaut-dah-sob-zberegti-knizki-u-poskodzenij-obstrilami-biblioteci-korolenka-u-harkovi-gotuutsa-do-zimi/> (дата звернення: 30.04.2024); Захисна емблема «Блакитний щит» з'явилася на ключових пам'ятках Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». URL: <https://kplavra.kyiv.ua/ua/21-berezhnya-zakhysna-emblema-blakytyny-shchyt-ukr> (дата звернення: 10.04.2024); Захисна емблема «Блакитний щит» з'явилася на пам'ятках культурної спадщини Білгорода-Дністровського. URL: https://bilgorod.d.gov.ua/page/zahisna_emblema_blakitnii_shit_zyavilasya_na_pamyatkah_kulturno_spadshini_blgorodadnstrovskogo (дата звернення: 28.04.2024); Захист культурної спадщини в умовах повномасштабної війни. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/27/zahyst-kulturnoyi-spadshyny-v-umovah-povnomasshtabnoyi-vijny/> (дата звернення: 06.05.2024); Зруйновані пам'ятки Харкова моделюють в 3D. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/295346-zrujnovani-pamatki-harkova-modeluut-v-3d/> (дата звернення: 29.04.2024); Міністр культури воєнного часу: що (не)зробив Олександр Ткаченко. URL: https://lb.ua/culture/2023/08/02/568097_ministr_kulturi_voiennogo_chasu_shcho.html (дата звернення: 25.11.2023); На відбудову зруйнованої росіянами міської ради Харкова потрібно 200 мільйонів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3585591-na-vidbudovu-zrujnovanoi-rosianami-miskoi-radi-harkova-potribno-200-miljoniv.html> (дата звернення: 25.11.2023); На захисті від «руського мира»: як рятують українські пам'ятки і чому Київ лишив монумент Незалежності відкритим. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/16/248266/> (дата звернення: 27.11.2023); На Харківщині збирають кошти на відновлення музею Григорія Сковороди. URL: <https://gwaramedia.com/byudzhet-2023-na-oboronu-vidilyat-triljon-griven/> (дата звернення: 29.04.2024); На Харківщині через війну зруйновані понад 200 пам'яток: які порушення бачать архітектори під час поводження з будівлями. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/653632-na-harkivsini-cerez-vijnu-zrujnovani-ponad-200-pamatok-aki-porusenna-bacat-arhitektori-pid-cas-povodzenna-z-budivlami/> (дата звернення: 27.03.2024).

¹ «Це толока, де музейники самі рятують себе і українську спадщину»: Ініціаторка Музейного кризового центру Ольга Гончар. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/03/10/253273/> (дата звернення: 27.11.2023).

² «ТУСТАНЬ» громадська організація, заснована у 2007. Від березня 2022 – співзасновники та провайдери Штабу порятунку спадщини (Heritage Rescue Emergency Initiative, HERI) URL: <https://tustan.org.ua/> (дата звернення: 27.11.2023).

³ Благодійний Фонд HELP SAVE KHARKIV. URL: <https://help-save.kharkiv.ua/> (дата звернення: 05.05.2024).

Мета роботи та особливості джерельної бази визначили **методологію дослідження**. Її основу становлять підходи, вироблені у межах студій спадщини, а також принципи історизму та системності. Принцип системності дозволив розглядати нерухому культурну спадщину Харківщини як органічну систему взаємопов'язаних елементів, що функціонує в конкретному історичному, соціокультурному та політичному контексті. Системний аналіз уможливив виявлення взаємозв'язків між різними категоріями об'єктів культурної спадщини, їх вразливістю до руйнувань у військових умовах, а також визначення системних факторів, що впливають на ефективність захисних заходів. Нерухома культурна спадщина Харківської області розглядається як невід'ємна складова загальнонаціональної системи культурних цінностей України, що має регіональну специфіку, зумовлену історичним розвитком регіону, його географічним розташуванням та культурним різноманіттям. Своєю чергою принцип історизму дозволив провести дослідження процесів руйнування та збереження культурної спадщини в їх динаміці та розвитку, простежити еволюцію подій з початку повномасштабного вторгнення, виявити періоди інтенсифікації руйнувань, встановити кореляцію між військовими діями та пошкодженнями об'єктів культурної спадщини, а також дослідити розвиток механізмів їх захисту та документування руйнувань. Водночас історичний підхід передбачив врахування попереднього контексту формування культурної спадщини Харківщини, її значення для регіональної та національної ідентичності, а також історичного досвіду руйнувань культурних цінностей регіону під час попередніх воєнних конфліктів.

У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні методи. Принцип історизму передбачає розгляд об'єкта дослідження у контексті його розвитку, враховуючи соціокультурні, політичні та економічні умови різних періодів. Цей підхід забезпечує комплексне розуміння змін, яких зазнавала культурна спадщина Харківської області та України внаслідок війни. Принцип

системності дозволяє аналізувати культурну спадщину як складну систему, у якій різні компоненти взаємопов'язані й взаємозалежні. Це дає можливість оцінити не лише масштаби руйнувань культурної спадщини, але й вплив цих процесів на суспільство, економіку та національну ідентичність.

Методи аналізу і синтезу застосовувалися для оцінки впливу війни на культурну спадщину та узагальнення даних із різних джерел задля формування всебічних висновків. Своєю чергою методи індукції та дедукції допомогли сформулювати дослідницьку проблематику на основі емпіричних спостережень і перевірити її на прикладі ключових аспектів теми роботи, зокрема руйнування та збереження культурної спадщини в Харківській області.

Компаративістський (історико-порівняльний) метод дозволив порівняти різні дані щодо пошкодження та руйнування культурної спадщини України внаслідок російсько-української війни, а також заходи щодо збереження та відновлення нерухомих об'єктів культурної спадщини. Своєю чергою метод кейс-стаді дозволив глибше дослідити вплив поточної війни на становище конкретних об'єктів культурної спадщини Харківської області.

Метод кейс-стаді у межах дослідження дозволив зосередитися на детальному вивченні окремих випадків руйнування знакових об'єктів нерухомої культурної спадщини Харківської області як типових прикладів. Дослідження окремих кейсів дозволило виявити характерні особливості руйнувань та оцінити ефективність практик збереження спадщини.

Міждисциплінарний підхід дозволив інтегрувати знання з різноманітних дисциплін (історії, студій спадщини, урбаністики, конфліктології) задля дослідження впливу російської військової агресії на становище культури України. Зокрема, для цього було використано термін «урбіцид», який стосується навмисного руйнування міських просторів, що включає не лише фізичні структури, але й соціокультурну структуру міст. Ця концепція має вирішальне значення для розуміння ширшого впливу війни на міську ідентичність та культурну спадщину Харківської області.

Методологія дослідження руйнування та збереження нерухомої культурної спадщини Харківської області в умовах російсько-української війни становить складний комплекс теоретичних підходів, методологічних принципів та дослідницьких методів, що дозволяють всебічно висвітлити трагічну ситуацію з культурними цінностями регіону в період військової агресії. Концептуальною основою методології постає розуміння нерухомої культурної спадщини не просто як сукупності історичних споруд та архітектурних об'єктів, але як матеріального втілення культурної пам'яті, національної ідентичності та цивілізаційного коду, що стає об'єктом цілеспрямованого нищення під час збройних конфліктів. Особливого значення цей аспект набуває в контексті російсько-української війни, що має виразний характер цивілізаційного протистояння, де руйнування культурних цінностей виступає елементом стратегії знищення української ідентичності.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення процесів руйнування та збереження нерухомої культурної спадщини Харківської області в умовах російсько-української війни. Дослідження пропонує новий підхід до розуміння культурного виміру війни, розкриваючи цілеспрямований характер руйнування об'єктів культурної спадщини як форми культурного геноциду та нищення національної ідентичності. Проаналізовано ефективність застосування міжнародних та національних механізмів захисту культурної спадщини в умовах сучасного збройного конфлікту на прикладі Харківської області.

Практичне значення роботи полягає в можливості її подальшого використання для дослідження нерухомої культурної спадщини Харківської області та України загалом. Результати дипломної роботи можуть бути використані в якості додаткових матеріалів при підготовці навчальних курсів, спецкурсів у контексті висвітлення галузі охорони культурної спадщини в цілому. Окрім того, окремі висновки, пропозиції, представлені у дипломній роботі, можуть бути використані з метою удосконалення існуючої системи охорони нерухомої культурної спадщини України.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи обговорювалися в межах участі автора в 41-й Міжнародній краєзнавчій конференції молодих учених (1 грудня 2023, онлайн); 77-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (26 квітня 2024 р. онлайн); II Міжнародній практичній конференції «ЮНЕСКО в дзеркалі молодіжних досліджень: культурна спадщина в умовах російсько-української війни» (31 жовтня 2024 р., онлайн); 42-й Міжнародній краєзнавчій конференції молодих учених (29 листопада 2024 р., онлайн).

Структура роботи обумовлена її метою та завданнями і складається з вступу, двох розділів, висновків, списку джерел та літератури.

РОЗДІЛ I. РУЙНУВАННЯ НЕРУХОМОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ХАРКІВЩИНІ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

1.1. Культурна спадщина: сутність та об'єкти.

Культурна спадщина як багатовимірний феномен становить собою унікальний пласт людського буття, що пов'язує минуле і теперішнє, формує основу для майбутнього розвитку суспільства. Значущість культурної спадщини для цивілізаційного поступу людства зумовлює постійну увагу до неї з боку науковців, що представляють різноманітні галузі знань – від культурології та історії до юриспруденції та філософії. У межах наукового дискурсу дослідження культурної спадщини характеризується міждисциплінарністю та поліваріантністю методологічних підходів, що зумовлено багатшаровістю самого феномену.

Сучасне розуміння культурної спадщини значно розширилося порівняно з традиційними уявленнями минулого століття. Якщо спочатку до культурної спадщини зараховували переважно матеріальні пам'ятки історії та культури, то сьогодні це поняття охоплює також нематеріальні елементи – традиції, обряди, мову, знання та навички, що передаються від покоління до покоління.

У межах дослідження доцільно спробувати «розтлумачити» сутність понять «культурна спадщина», визначити їхні об'єктні складові, окресленні філософсько-культурологічними аспектами проблеми та розглянути юридичні дефініції у контексті міжнародного та національного українського права.

Філософський аналіз культурної спадщини невіддільний від осмислення категорії «культура», що етимологічно походить від латинського «cultura» (обробіток, догляд, вирощування). Первісно термін застосовувався для позначення процесу культивування землі, але згодом набув метафоричного значення в контексті «обробітку» людського розуму та душі¹.

У філософській традиції розуміння культурної спадщини проходить еволюційний шлях від античних уявлень про передачу мудрості до сучасних концепцій культурної пам'яті та ідентичності. Для Платона та Аристотеля спадщина була насамперед трансляцією знання від учителя до учня, від покоління до покоління, що забезпечувало безперервність суспільного розвитку. Цицерон, вживаючи поняття «*cultura animi*» (культура душі), акцентував увагу на вихованні душі через засвоєння культурних надбань попередніх епох¹.

У добу Просвітництва осмислення культурної спадщини відбувалося в контексті прогресистських ідей. Спадщину розглядали як основу цивілізаційного поступу людства. Й. Г. Гердер у праці «Ідеї до філософії історії людства» обґрунтовував тезу про культурну спадщину як сукупність традицій, що передаються через виховання та формують національну самобутність народів².

Німецька класична філософія, особливо в особі Г. В. Ф. Гегеля, осмислювала культурну спадщину як вияв об'єктивного духу, що розгортається в історії. У його концепції світовий дух акумулює культурні надбання різних епох і народів, втілюючись у творах мистецтва, релігійних системах і філософських ідеях³.

У філософії культури кінця XIX – початку XX ст. проблема культурної спадщини розглядалася в контексті культурного релятивізму (Ф. Боас) та культурної дифузії (Ф. Гребнер)⁴. Особливе значення для розуміння

¹ Кримський С. Запити філософських смислів. Київ: ПАРАПАН, 2003. С. 18

¹ Maturkanič P., Tomanova Cergetova I., Kondrla P., Kurilenko, V., Martin J. G. Homo Culturalis Versus Cultura Animi // Journal of Education Culture and Society. 2021. Vol. 12 No. 2. PP. 51-58.

² Юрченко, О. В. Особливості наукового становлення категорії «культура» в творчій спадщині І. Г. Гердера та її осмислення як підстава національної ідентифікації // Освітній дискурс: збірник наукових праць. 2021. Вип. 34(6). С. 16-27.

³ Див.: Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. Нім. пер. П. Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. С. 303.

⁴ Див.: Андрущенко Т. І., Антонюк О. В., Беспалий В. А. та ін. Філософія культури: основні поняття, напрями, персоналії / За заг. ред. М. О. Тимошенка. Київ: Букрек, 2020. 601 с.

механізмів передачі культурної спадщини мала концепція «культурних кругів» Л. Фробеніуса, який розглядав культуру як живий організм, що розвивається за власними законами¹.

Культурну спадщину як чинник формування національної ідентичності розглядали представники філософії романтизму. За Й. Г. Фіхте, національна культурна спадщина, зокрема мова, є виявом народного духу та основою національного самовизначення².

У ХХ ст. філософське осмислення культурної спадщини збагатилося концепціями культурної пам'яті (М. Гальбвакс³, Я. Ассман⁴), розуміння культури як знакової системи (Ю. Лотман). Французький соціолог П. Бурдьє запропонував концепцію «культурного капіталу» як сукупності знань, навичок, освіти, що передаються наступним поколінням і визначають соціальний статус особи⁵.

Осмислення сутності культурної спадщини у філософському вимірі передбачає розуміння протистояння традиції та новації. Традиція як механізм передачі соціокультурного досвіду забезпечує збереження культурної спадщини, тоді як новація є джерелом оновлення та розвитку культури. У цьому контексті культурна спадщина постає не як статичний набір артефактів минулого, а як динамічний процес рецепції, інтерпретації та трансформації культурних смислів. Український філософ С. Кримський акцентував увагу на тому, що культурна спадщина – це не просто передача певних цінностей і артефактів, а й «трансляція смислів», що забезпечує цілісність культури в часі та просторі⁶.

¹ Там само. С. 313-315.

² Abizadeh A. Was Fichte an Ethnic Nationalist? On Cultural Nationalism and Its Double // *History of Political Thought*. 2005. Vol. 26. No 2. P. 342.

³ Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // *НЛО*. 2005. № 2–3 (40–41). С. 8–27.

⁴ Assmann J. *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. 7th ed. München: Verlag C.H.Beck, 1992. 344 p.

⁵ Бурдьє П. Практичний глузд. Пер. з фр. О. Йосипенко та ін. Київ: Український Центр духовної культури, 2003. С. 67.

⁶ Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 87.

Багатовимірність феномену культурної спадщини зумовлює різноманітність підходів до його визначення та класифікації. У широкому розумінні культурна спадщина – це сукупність матеріальних і нематеріальних культурних цінностей, створених людством протягом його історії, що мають виняткове значення для збереження культурної ідентичності народів і розвитку цивілізації.

Британський культуролог Д. Лоуенталь наголошує, що сучасне покоління здійснює відбір елементів культурної та природної спадщини, бере на себе турботу про їхнє збереження та готує їх для передачі майбутнім поколінням¹. Він підкреслює селективний характер формування культурної спадщини – з усього масиву культурних артефактів і практик суспільство відбирає те, що вважає цінним для збереження та передачі майбутнім поколінням.

Французький історик П. Нора вводить поняття «місця пам'яті», до яких зараховує не лише фізичні об'єкти та географічні локації, а й символічні елементи, що складають спадщину нації: свята, емблеми, монументи, комеморації, словники та музеї². На його думку, культурна спадщина – це символічний капітал нації, що забезпечує її самоідентифікацію в історичному та культурному просторі.

У культурологічному дискурсі прийнято розмежовувати поняття «культурна спадщина» та «культурна спадковість / спадок». Якщо перше позначає сукупність культурних цінностей, створених у минулому, то друге вказує на процес їх передачі та засвоєння наступними поколіннями³.

Матеріальна культурна спадщина включає фізичні артефакти: архітектурні споруди, пам'ятники, твори мистецтва, археологічні знахідки, рукописи, стародруки тощо. Нематеріальна спадщина охоплює традиції,

¹ Парадюк О. О. Історична свідомість та історична спадщина: риси перетину // *Virtus: Scientific Journal*. 2021. March, no. 52. С. 26-28.

² Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Пер. з фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ Видавництво «КЛІО», 2014. 272 с.

³ Андрущенко Т. І., Антонюк О. В., Беспалий В. А. та ін. Філософія культури: основні поняття, напрями, персоналії / За заг. ред. М. О. Тимошенка. Київ: Букрек, 2020. С. 254-262.

обряди, звичаї, знання, вміння, мову, фольклор, мистецтво, традиційні ремесла. Особливе місце в системі культурної спадщини посідає природна спадщина – визначні природні об'єкти, що мають культурну, естетичну, наукову цінність і потребують збереження. У сучасному розумінні природна спадщина нерозривно пов'язана з культурною, оскільки відображає взаємодію людини та природного середовища.

Ян Ассман, розвиваючи концепцію культурної пам'яті, виділив два типи пам'яті, що впливають на формування та збереження культурної спадщини: комунікативну та культурну. Комунікативна пам'ять – це спогади про недавнє минуле, що передаються усно від покоління до покоління та існують протягом життя трьох-чотирьох поколінь. Культурна пам'ять – це інституціоналізована форма трансляції культурних смислів, що втілюється в текстах, обрядах, пам'ятниках, святах і забезпечує тяглість культурної традиції¹.

Міжнародне право у сфері охорони культурної спадщини почало формуватися у другій половині XX ст., хоча певні елементи захисту культурних цінностей можна знайти ще в Гаазьких конвенціях про закони та звичаї війни (1899, 1907). Основоположними документами, що визначають поняття культурної спадщини та встановлюють міжнародно-правові механізми її захисту, є конвенції та рекомендації ЮНЕСКО, а також документи Ради Європи.

Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. стала першим міжнародним документом, цілком присвяченим охороні культурної спадщини. У ній культурні цінності визначаються як рухомі чи нерухомі, що становлять значну частину культурної спадщини народу, включають: архітектурні, мистецькі та історичні пам'ятки (релігійні й світські), археологічні об'єкти, архітектурні ансамблі, художні твори, письмові джерела (рукописи, книги), предмети

¹ Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. 7th ed. München: Verlag C.H.Beck, 1992. P. 56-57.

мистецького, історичного чи археологічного значення, наукові та бібліотечні колекції, архівні документи, а також репродукції культурних цінностей¹.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. дає таке визначення «культурній спадщині»: пам'ятки – це архітектурні споруди, монументальна скульптура та живопис, археологічні структури та елементи, написи, печери, а також групи об'єктів, що мають виняткову універсальну цінність у історичному, мистецькому або науковому контексті; архітектурні ансамблі – це ізольовані чи об'єднані групи будівель, чия архітектурна єдність та взаємозв'язок з природним оточенням становлять універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки; об'єкти культурного ландшафту, тобто зони, створені людиною або в результаті взаємодії природи та людини (включаючи археологічні пам'ятки), що мають універсальне значення для історії, естетики, етнології чи антропології².

Ця Конвенція запровадила поняття «видатна універсальна цінність» як ключовий критерій для включення об'єктів до Списку всесвітньої спадщини. Об'єкт вважається таким, що має видатну універсальну цінність, якщо він демонструє культурне та/або природне значення, яке є настільки винятковим, що виходить за межі національних кордонів і має загальне значення для теперішніх і майбутніх поколінь усього людства³.

Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. значно розширила розуміння культурної спадщини, включивши до нього нематеріальні елементи. Згідно з цим документом нематеріальна культурна спадщина охоплює традиції, мистецькі практики, знання, вміння, а також пов'язані з ними інструменти, об'єкти, артефакти й культурні простори, які спільноти, групи або окремі особи визнають частиною своєї ідентичності. Ця

¹ Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_721#Text (дата звернення: 15.02.2025)

² Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 13.02.2025).

³ Там само.

спадщина, яка передається між поколіннями, постійно оновлюється під впливом природного середовища, історичного контексту та взаємодії людей. Вона формує в спільнотах відчуття приналежності й історичної продовженості, сприяючи повазі до культурного різноманіття та людської творчості¹.

Конвенція виділяє п'ять основних сфер нематеріальної культурної спадщини: а) усні традиції та форми вираження, зокрема мова як носій нематеріальної культурної спадщини; б) виконавське мистецтво; с) звичаї, обряди, святкування; d) знання та практики, що стосуються природи та всесвіту; е) традиційні ремесла².

Відповідно до Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства, схваленої 27 жовтня 2005 р. у м. Фаро та підписаної Україною в 2007 р., культурною спадщиною є сукупність надбань, переданих від попередніх поколінь, які люди, незалежно від їхньої приналежності, сприймають як відображення та вияв своїх еволюційних цінностей, вірувань, знань і традицій. Вона охоплює всі складові докільля, що сформувалися в результаті історичної взаємодії між людиною та простором. Також Рамкова конвенція Ради Європи встановила термін «спадщинова спільнота» (heritage community). Він стосується груп людей, які активно визначають певні елементи культурної спадщини, прагнуть їх зберігати й передавати наступним поколінням, часто у співпраці з державними інституціями³.

У Хартії про збереження цифрової спадщини ЮНЕСКО 2003 р. вперше на міжнародному рівні було визнано, що цифрова спадщина включає унікальні ресурси знань, способів вираження та інформації (культурної, освітньої, наукової, адміністративної, технічної, правової, медичної тощо),

¹ Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 12.02.2025).

² Там само.

³ Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#Text (дата звернення: 20.04.2024).

створені цифровим шляхом або перетворені з аналогових джерел, є невід'ємною частиною культурної спадщини людства¹.

Розширення поняття культурної спадщини відображає еволюцію суспільного усвідомлення цінності різноманітних проявів людської культури. Якщо спочатку об'єктами охорони були переважно визначні пам'ятки архітектури та мистецтва, то сьогодні культурна спадщина включає також культурні ландшафти, індустриальну спадщину, об'єкти підводної археології, цифрову спадщину тощо.

У правовій системі Європейського Союзу охорона культурної спадщини регулюється як первинним, так і вторинним законодавством. У Договорі про функціонування Європейського Союзу 2012 р. встановлено, що ЄС забезпечує розвиток культур держав-членів, зберігаючи їхню національну та регіональну самобутність і водночас акцентуючи на спільній культурній спадщині (стаття 167)².

Хартія основних прав Європейського Союзу у статті 22 закріплює повагу до культурного, релігійного та мовного розмаїття, а у преамбулі відзначає, що ЄС сприяє збереженню та розвитку спільних цінностей при повазі до розмаїття культур і традицій народів Європи, а також національної самобутності держав-членів³.

Європейська культурна конвенція 1954 р., прийнята Радою Європи, стала підґрунтям для розвитку співпраці у сфері культури між європейськими державами. У ній культурна спадщина розглядається як «спільна європейська спадщина», збереження якої є відповідальністю всіх європейських країн⁴.

¹ Charter on the Preservation of the Digital Heritage (2003). URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000179529> (дата звернення: 05.04.2025).

² Treaty on the Functioning of the European Union (2012). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:4301854> (дата звернення: 05.06.2025).

³ Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 05.04.2025)

⁴ European Cultural Convention (Paris, 1954). URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/european-cultural-convention> (дата звернення: 06.05.2024).

Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи 1985 р. прийнята у Гранаді дає визначення архітектурної спадщини, що включає: а) пам'ятки: всі будівлі та споруди, що становлять історичний, археологічний, мистецький, науковий, соціальний або технічний інтерес, включаючи їхні елементи оздоблення та обладнання; б) архітектурні ансамблі: однорідні групи міських або сільських будівель, що становлять історичний, археологічний, мистецький, науковий, соціальний або технічний інтерес і є достатньо пов'язаними, щоб становити топографічно визначені об'єкти; с) визначні місця: спільні творіння людини та природи, які є частково забудованими та становлять настільки характерні й однорідні об'єкти, що їх можна визначити топографічно, і які становлять історичний, археологічний, мистецький, науковий, соціальний або технічний інтерес¹.

Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини 1992 р. визначає археологічну спадщину як об'єкти, рештки та інші свідчення людської діяльності минулих епох, збереження й аналіз яких дають змогу відстежити історію людства та його взаємодію з природним оточенням. Їхнє дослідження (розкопки, відкриття, спеціальні методи) є першоджерелами знань про розвиток цивілізації та її зв'язок із довкіллям².

Особливістю європейського підходу до охорони культурної спадщини є визнання її економічної, соціальної та політичної цінності. Культурна спадщина розглядається не лише як об'єкт охорони, а й як ресурс сталого розвитку, джерело інновацій, інструмент соціальної згуртованості та міжкультурного діалогу³.

У 2018 р., який був оголошений Європейським роком культурної спадщини, Європейська комісія ухвалила документ «Нова європейська

¹ Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granada, 1985). URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/granada-convention> (дата звернення: 06.04.2025).

² Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143) (1992 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text (дата звернення: 05.07.2025).

³ European Cultural Heritage Strategy for the 21st century. URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/strategy-21> (дата звернення: 21.02.2025).

програма культури», що визначає три стратегічні цілі: соціальна (використання потенціалу культури та культурного розмаїття для соціальної згуртованості та добробуту), економічна (підтримка культурно зумовленої креативності в освіті та інноваціях, а також для створення робочих місць і зростання) та зовнішня (зміцнення міжнародних культурних відносин)¹.

Посібнику від ЮНЕСКО є практичним керівництвом для військових щодо захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, заснований на міжнародних стандартах – Гаазькій конвенції 1954 р. та її протоколах. Він деталізує алгоритми дій: від ідентифікації об'єктів до запобігання їх руйнуванню, підкреслюючи роль військового командування у дотриманні правових норм. Особливу увагу приділено співпраці з ЮНЕСКО, міжнародними організаціями та місцевими громадами для збереження спадщини як основи ідентичності суспільств. Мануал нагадує: збереження культури – не лише юридичний обов'язок, а й ключ до відновлення миру та гуманізму в постконфліктний період. Посібник містить конкретні алгоритми дій: від ідентифікації культурних цінностей до правил їх захисту під час атак, окупації або транспортування. Наприклад, розділи про вибір цілей (§ 83–124) чи заборону вандалізму (§ 152–161) включають чіткі вказівки. Він ґрунтується на міжнародному праві: Гаазькій конвенції 1954 р., Другому протоколі 1999 р., Женевських конвенціях, рішеннях МКС тощо. Посібник містить 8 розділів (наприклад, «IV. Захист культурних цінностей під час воєнних дій» § 71–162). Додатки містять шаблони для використання в польових умовах².

В Україні правову основу охорони культурної спадщини становлять Конституція України, Закон України «Про охорону культурної спадщини», Закон України «Про охорону археологічної спадщини», Закон України «Про

¹ A New European Agenda for Culture (2018). URL: <https://culture.ec.europa.eu/document/a-new-european-agenda-for-culture-swd2018-267-final> (дата звернення: 24.03.2025).

² О'Кіф, Р., Перон, К., Мусаєв, Т., Феррарі, Дж. Охорона культурних цінностей – Військові настанови. Париж: ЮНЕСКО, 2024. 122 с.

культуру», Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» тощо, а також міжнародні договори, ратифіковані Україною.

Згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р., культурна спадщина – це «сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини»¹.

Об'єктом культурної спадщини є «визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність»².

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» 2004 р. визначає археологічну спадщину як сукупність археологічних об'єктів під державним захистом, пов'язані з ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні артефакти), що є частиною цих об'єктів³.

З 2004 р. введена в дію Загальнодержавна програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 рр., в якій відзначалося, що «об'єкти культурної спадщини, які перебувають на державному обліку, потребують реставрації та капітального ремонту, оскільки значна їх частина, особливо археологічні об'єкти, використовується

¹ Закон України «Про культурної спадщини». Відомості Верховної Ради України (ВВР). No 39. Ст. 333. (2000 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#TextКонвенція> (дата звернення - 20.04.2024)

² Закон України «Про культурної спадщини». Відомості Верховної Ради України (ВВР). No 39. Ст. 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#TextКонвенція> (дата звернення - 20.04.2024)

³ Закон України. «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення: 04.04.2025)

у господарській діяльності (сільське господарство, промислова та житлова забудова, видобування корисних копалин)»¹.

Отже, культурна спадщина як багатовимірний феномен є предметом міждисциплінарних досліджень, що поєднують філософсько-культурологічні, юридичні, соціологічні, антропологічні та ін. підходи. Поняття «культурна спадщина» має складну семантику та охоплює як матеріальні, так і нематеріальні компоненти.

В історико-культурологічному вимірі культурна спадщина постає як механізм культурної пам'яті, що забезпечує спадкоємність культурної традиції, формування культурної ідентичності, трансляцію соціокультурного досвіду від покоління до покоління. Різноманітні філософські концепції – від античних до постмодерністських інтерпретацій – осмислюють культурну спадщину в контексті проблем буття, культурної комунікації, діалогу культур.

Юридичні дефініції культурної спадщини в міжнародному та національному законодавстві відображають еволюцію розуміння цього феномену – від охорони окремих пам'яток до визнання цінності культурних ландшафтів, нематеріальної спадщини, цифрової спадщини. Конвенції ЮНЕСКО та документи Ради Європи заклали основи міжнародно-правової системи охорони культурної спадщини як надбання всього людства.

Українське законодавство у сфері охорони культурної спадщини розвивається в руслі європейської та світової практики, хоча й має певні особливості, зумовлені національним контекстом. Імплементація міжнародних стандартів сприяє вдосконаленню правових механізмів збереження та популяризації культурної спадщини України у умовах російської військової агресії.

¹ Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1692-15#Text> (дата звернення: 03.05.2025).

1.2. Облік і моніторинг нерухомої культурної спадщини в Україні.

Станом на 25 грудня 2023 р. Міністерство культури та інформаційної політики України зафіксувало 872 об'єкти культурної спадщини, які було пошкоджено або повністю зруйновано через російську військову агресію (На Харківщині – 216 об'єктів)¹. «Ukrainian Heritage Monitoring Lab» задокументували та верифікували станом на 17 січня 2024 р. 784 об'єктів в Україні, які постраждали, зокрема у Харківській обл. позначається найбільша їхня кількість – 403 об'єкти². ЮНЕСКО станом на 22 січня 2024 р. верифікувала 337 пошкоджених об'єктів культурної спадщини на території України, на Харківщині ж – 55 об'єктів³.

На Харківщині МКІП верифікувало 216 пошкоджених чи зруйнованих пам'яток культурної спадщини (Богодухівський район – 4; Ізюмський – 14; Красноградський – 2; Лозівський – 1; Харківський – 181; Чугуївський – 14). У тому числі 10 національного значення, 202 місцевого значення, 4 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини⁴.

23 березня 2023 р. заступниця голови ХОВА Віта Ковальська зазначила: «У нас близько 9,5 тисяч пам'яток культури, 36 пам'яток пошкоджено в Харківській області. Серед 2 тисяч будинків культури 172 пошкоджено або зруйновано вщент»⁵.

Культурна спадщина продовжує зазнавати пошкоджень та руйнувань, особливо на територіях, які були окуповані російськими військами та де

¹ 872 пам'ятки пошкоджені в Україні через війну – Мінкульт. URL: <https://suspilne.media/culture/657662-872-pamatki-poskodzeni-v-ukraini-cerez-vijnu-minkult/> (дата звернення: 11.01.2024).

² Моніторинг спадщини заради відновлення: результати проєктів документування втрат культурної спадщини. URL: <https://www.heritage.in.ua/> (дата звернення: 11.01.2024).

³ In the face of war, UNESCO's action in Ukraine. URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war?hub=66116> (дата звернення: 11.01.2024).

⁴ Через російську агресію в Україні постраждали 872 пам'ятки культурної спадщини. URL: <https://rubryka.com/2024/01/15/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-872-pam-yatky-kulturnoyi-spadshhynu/> (дата звернення: 29.04.2024).

⁵ У Харківській області пошкоджено 36 пам'яток культури. URL: <https://gwamedia.com/u-harkivskij-oblasti-poshkodzheno-36-pam-yatok-kulturi/> (дата звернення: 20.04.2024).

відбувалися, та тривають бойові дії. Серед найбільш постраждалих регіонів України є саме Харківщина. Водночас існує певна суперечливість офіційних даних щодо втрат культурної спадщини внаслідок російсько-української війни.

Сьогодні проблема збереження нерухомої культурної спадщини в Україні в умовах російсько-української війни постає одним із першочергових завдань в галузі культури. Під збереженням маємо на увазі як фізичний захист об'єктів культурної спадщини від бомбардувань та обстрілів, використання нових практик збереження та консервації культурної спадщини, так і юридичний захист.

У наявних умовах практично неможливо уникнути небезпеки або передбачити загрозу для конкретних пам'яток, оскільки дії ворожих військ свідчать про свідоме бажання агресора знищити національну культуру України, а також всі матеріальні об'єкти, які є пов'язаними з нею. З цього приводу виникли актуальні питання, пов'язані з особливостями реалізації заходів з охорони, перевезення та самих практик фізичного захисту нерухомих пам'яток в Україні, а також їхнього нормативно-правового забезпечення та моніторингу, особливо під час війни.

З моніторингом нерухомої культурної спадщини Харківщини та України загалом маємо низку проблем. Невипадково протягом російсько-української війни з'явилося чимало науково-громадських ініціатив, спрямованих на налагодження системного спостереження за пошкодженими або зруйнованими об'єктами культурної спадщини (наприклад, Кримський інститут стратегічних досліджень¹, «Ukrainian Heritage Monitoring Lab»², проєкт «МІСТО І ВІЙНА»³ та ін.). Є також намагання МКІП створити єдину

¹ Громадська організація «Кримський інститут стратегічних досліджень». URL: <https://ciss.org.ua/ua/home.html> (дата звернення: 25.01.2024)

² Моніторинг спадщини заради відновлення: результати проєктів документування втрат культурної спадщини. URL: <https://www.heritage.in.ua/> (дата звернення: 11.01.2024).

³ МІСТО І ВІЙНА: ПРО ЦО ПРОЄКТ?. URL: <https://en.cityface.karazin.ua/news/186> (дата звернення: 25.01.2024)

цифрову екосистему культурної спадщини, яка почала розроблятися з червня 2022 р.¹.

Ще однією важливою проблемою є відсутність чітких механізмів збереження нерухокої культурної спадщини. Наприклад, експерти неодноразово наголошували на тому, що методичні рекомендації від МКІП щодо дій в надзвичайних ситуаціях мають формальний характер та майже не виконуються, наприклад, у музейній сфері не було актуальних планів евакуації, резерву фінансів, інструктажу адміністрацій², також не визначені особливості охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах війни, особливого періоду або будь-якої іншої реальної загрози.

Органи охорони культурної спадщини повинні орієнтуватися на власні сили щодо захисту пам'яток, проте через брак ресурсів та фахівців така робота не виконується на належному рівні. Більш ефективними є громадські ініціативи та волонтерський рух, які стали швидкою та ефективною відповіддю на різноманітні виклики, спровоковані російсько-українською війною (наприклад, Музейний кризовий центр, який з початку повномасштабної війни перевозить експонати у більш безпечні місця³, Штаб порятунку спадщини, який сприяє збереженню культурної спадщини в умовах війни та її післявоєнному відновленню⁴, «Save Kharkiv»⁵ та ін.). Також вже є певні сформовані інструкції зі швидкого реагування у

¹ МКІП працює над створенням Національної платформи культурної спадщини України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-pracyuye-nad-stvorenniam-nacionalnoyi-platformi-kulturnoyi-spadshchini-ukrayini> (дата звернення: 24.01.2024).

² Міністр культури воєнного часу: що (не)зробив Олександр Ткаченко. URL: https://lb.ua/culture/2023/08/02/568097_ministr_kulturi_voennogo_chasu_shcho.html (дата звернення: 25.11.2023).

³ «Це толока, де музейники самі рятують себе і українську спадщину»: Ініціаторка Музейного кризового центру Ольга Гончар. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/03/10/253273/> (дата звернення: 27.11.2023).

⁴ «ТУСТАНЬ» громадська організація, заснована у 2007. Від березня 2022 – співзасновники та провайдери Штабу порятунку спадщини (Heritage Rescue Emergency Initiative, HERI) URL: <https://tustan.org.ua/> (дата звернення: 27.11.2023).

⁵ Благодійний Фонд HELP SAVE KHARKIV. URL: <https://help-save.kharkiv.ua/> (дата звернення: 05.05.2024).

надзвичайних умовах для музеїв, ініціатива була створена Національним музеєм Революції Гідності разом зі Штабом порятунку спадщини¹.

29 листопада 2023 р. був презентований Державний реєстр нерухомих пам'яток України – «єПам'ятка». Цей реєстр містить 105 532 об'єкти культурної спадщини, які перебувають під охороною держави, включаючи пам'ятки на тимчасово окупованих територіях. Органи влади будуть зобов'язані вести цей реєстр та оновлювати його. До переліку внесено спадщину архітектури, археології, історії, монументального мистецтва, науки і техніки, ландшафту та садово-паркового мистецтва. Як зазначає заступниця голови Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики Євгенія Кравчук, «єПам'ятка» об'єднує картки про пам'ятки державного і місцевого значення, відомі й нововиявлені. За інформацією Міністерства культури, «єПам'ятка» допоможе запобігти хаотичній забудові в історичних ареалах міст, особливо під час відбудови після війни. Реєстр також оптимізуватиме процеси охорони пам'яток України на всіх рівнях держуправління. Тимчасовий виконувач обов'язків міністра культури Ростислав Карандєєв зазначив, що запуск «єПам'ятки» впорядкує процес охорони культурних пам'яток в Україні та зробить його прозорим².

Збереження національної ідентичності в умовах війни та окупації, «єПам'ятка» забезпечує фіксацію та збереження інформації про всі об'єкти культурної спадщини, що є важливим для їх подальшого відновлення та збереження. У подальшому може призвести до глобальної та систематичної міжнародної допомоги, бо наявність детального реєстру сприяє залученню міжнародної підтримки та ресурсів для збереження та відновлення

¹ Створено Інструкцію зі швидкого реагування для музеїв. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2127?fbclid=IwAR1okB7dqhaTEHzMJl1moX0YyNccZX7zb-XWoEhAZ0sELbx76VQVnCQh1W0> (дата звернення: 26.04.2024).

² 29 листопада презентували Державний реєстр нерухомих пам'яток України – «єПам'ятку». У переліку – 105 532 об'єкти культурної спадщини, що під охороною держави. Внесені й пам'ятки на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://suspilne.media/culture/628638-prezentuvali-reestr-neruhomih-obektiv-kulturnoi-spadcini-epamatka-tam-ponad-100-tisac-obektiv/> (дата звернення: 26.05.2024).

культурних об'єктів, оскільки партнери та донори матимуть доступ до повної та актуальної інформації про стан культурної спадщини в Україні.

За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій, станом на початок 2025 р. в регіоні зареєстровано понад п'ять тисяч об'єктів культурної спадщини, з яких 36 мають статус пам'яток національного значення¹.

Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) спільно з Майстернею академічного релігієзнавства (МАР) документально фіксують руйнування релігійних споруд, завдані російським вторгненням. Ця ініціатива є ключовою для відновлення культурної спадщини, захисту прав релігійних громад та збору доказів воєнних злочинів. Вона демонструє системний підхід до збереження історичної пам'яті та сприяє міжнародній підтримці України через публічну фіксацію наслідків агресії².

Отже, російська військова агресія завдала катастрофічного удару по культурній спадщині України, зокрема на Харківщині, яка стала найбільш постраждалим регіоном. Дані різних інституцій (МКІП / МКСК, UNESCO, «Ukrainian Heritage Monitoring Lab») демонструють суттєві розбіжності в оцінках зруйнованих об'єктів, що вказує на системні проблеми в моніторингу та верифікації втрат. Водночас ці розходження підкреслюють складність документування руйнувань у умовах активних бойових дій та окупації. Харківська область, із сотнями пошкоджених пам'яток, ілюструє не лише масштабність збитків, але й свідому стратегію агресора щодо знищення української ідентичності через культурний геноцид.

¹ Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Харківської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України URL: https://mcsc.gov.ua/files/pdf/Nacional_znachenia/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB..pdf (дата звернення: 09.05.2025).

² Перелік споруд релігійних спільнот України, що зазнали руйнувань внаслідок повномасштабного вторгнення росії 24 лютого – 23 липня 2022 року. URL: <https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/SITE-list-UKR.pdf> (дата звернення: 09.05.2025).

Ключовою проблемою залишається відсутність ефективних механізмів захисту культурної спадщини: методичні рекомендації МКІП / МКСК часто носять формальний характер, бракує фінансування, кваліфікованих фахівців та чітких алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях. Ці прогалини частково компенсуються громадськими ініціативами (Музейний кризовий центр, Штаб порятунку спадщини), які стали рушієм оперативного реагування, евакуації експонатів та документування збитків. Окрім того, запровадження цифрової екосистеми «єПам'ятка» може стати основою для систематизації даних, запобігання хаотичній відбудові та залучення міжнародної допомоги. Проте успіх цього інструменту залежатиме від прозорості його функціонування та інтеграції з існуючими інституціями.

Важливим аспектом є юридичний захист культурної спадщини: фіксація збитків, зокрема релігійних споруд, має стати підставою для міжнародних судових позовів та визнання воєнних злочинів Росії. Міжнародна спільнота, спираючись на дані українських організацій, здатна забезпечити політичний і фінансовий тиск на агресора, а також підтримку відновлювальних проєктів. У довгостроковій перспективі збереження культурної спадщини має бути інтегроване в стратегії національної безпеки, оскільки саме вона є основою історичної пам'яті, ідентичності та духовного відродження України після перемоги. Без системного підходу, поєднання державних, громадських та міжнародних ресурсів, відтворення зруйнованого надбання стане неможливим, що загрожує втратою зв'язку між поколіннями та ослабленням національного суверенітету.

1.3. Руйнування об'єктів нерухомої культурної спадщини у Харківській області.

Найпоширенішими видами пошкоджень об'єктів культурної спадщини, зафіксованими Департаментом культури Харківської обласної військової адміністрації, є руйнування, спричинені вибуховою хвилею. Найчастіше це пошкодження вікон, скління, покрівлі. Однак, як зазначають фахівці, існують

і менш очевидні ознаки, які на перший погляд важко помітити, проте з часом, під час детального огляду, виявляються також значні ушкодження. Серед характерних прикладів – будівля Харківської обласної державної адміністрації, один із корпусів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на вул. Мироносицькій, а також обласний шкірно-венерологічний диспансер на вул. Благовіщенській. Значні пошкодження зафіксовано і за межами Харкова – зокрема, постраждали Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, низка об'єктів в Ізюмському районі та інших громадах області. Загалом, цей трагічний досвід є спільним для багатьох регіонів України.

Водночас, у питаннях реставрації та збереження нерухомої культурної спадщини Харківщини після пошкоджень або руйнування виникає низка системних проблем. Зокрема, громадська ініціатива «Save Kharkiv» у співпраці з Департаментом культури Харківської обласної військової адміністрації звертає увагу на труднощі, з якими стикаються комунальні служби міста під час обслуговування історичних об'єктів, що зазнали обстрілів. Ці труднощі нерідко призводять до подальших ушкоджень або навіть остаточного руйнування культурних пам'яток. Фахівці пояснюють таку ситуацію, зокрема, відсутністю необхідної спеціалізованої підготовки серед працівників комунальних служб, а також браком чітко визначених протоколів дій у випадках надзвичайних ситуацій, пов'язаних із пошкодженням об'єктів спадщини. Це, своєю чергою, ускладнює подальшу реалізацію заходів з відновлення та фахової реставрації пошкоджених пам'яток.

З метою запобігання повторним руйнуванням об'єктів культурної спадщини архітектори та мистецтвознавці громадської ініціативи Save Kharkiv розробили спеціальний протокол для Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) та організовують відповідні навчальні семінари. Ці заходи спрямовані на збереження неушкоджених елементів об'єктів культурної спадщини, що, своєю чергою, сприятиме ефективному

плануванню їх подальшої реставрації. Координаторка ініціативи К. Кублицька акцентує увагу на пріоритетності збереження автентичних матеріалів у зоні ураження об'єктів нерухомої культурної спадщини. Вона зазначає, що проблема полягає в тому, що для фахівця уламки будівлі – це не просто будівельне сміття, а цінний матеріал для подальшої роботи: цегла, елементи декору, фрагменти автентичних дерев'яних конструкцій. Усі ці матеріали можуть бути використані як під час реставрації самої споруди, так і при відновленні інших об'єктів. Хоча балки зазвичай не витримують значних навантажень, окремі частини деревини можуть бути застосовані як фрагменти для «протезування» інших конструкцій¹.

У Харкові багато історичних будівлі не було належним чином захищено (зокрема, будівлі харківського історичного музею та бібліотека Короленка, корпус сільськогосподарського університету², будинок «Слово»³, будівля Харківської обласної державної адміністрації⁴, будівля Харківської міської ради⁵, садиба на Полтавському Шляху⁶, будівля Палацу Праці⁷ та ін.),

¹ На Харківщині через війну зруйновані понад 200 пам'яток: які порушення бачать архітектори під час поведження з будівлями. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/653632-na-harkivsini-cerez-vijnu-zrujnovani-ponad-200-pamatok-aki-porusenna-bacat-arhitektori-pid-cas-povodzenna-z-budivlami/> (дата звернення: 27.03.2024).

² У Харкові російські ракети частково зруйнували корпус Сільськогосподарського університету. URL: <https://espreso.tv/u-kharkovi-rosiyski-raketi-chastkovo-zruynuvali-korpus-silskogospodarskogo-universitetu> (дата звернення: 29.11.2023).

³ Нове життя будинку «Слово». URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/nove-zhittia-budinku-slovo/> (дата звернення: 24.04.2024).

⁴ Росія атакує Харків: на майдан Свободи впав снаряд. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/212454-rosia-atakuje-harkiv-na-majdan-svobodi-vprav-snarad-video/> (дата звернення: 26.04.2024).

⁵ Будинок рад, садиба на Полтавському Шляху, Палац праці: що відомо про стан будівель після російських влучань. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/593395-budinok-rad-sadiba-na-poltavskomu-slahu-palac-praci-so-vidomo-pro-stan-budivel-pisla-rosijskih-vlucan/>. (дата звернення: 26.04.2024).

⁶ Харків втрачає цінні для міста пам'ятки архітектури, – дослідник історії Андрій Парамонов. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/593395-budinok-rad-sadiba-na-poltavskomu-slahu-palac-praci-so-vidomo-pro-stan-budivel-pisla-rosijskih-vlucan/> (дата звернення: 28.04.2024).

⁷ Палац Праці - Ukrainian institute. URL: <https://ui.org.ua/postcard/palacz-praczi/> (дата звернення: 28.04.2024).

деякі з них зазнали серйозних пошкоджень в результаті ворожих бомбардувань та артилерійських обстрілів.

Через руйнування культурних об'єктів харківська міська влада разом з громадськими активістами одні з перших розробили механізми консервації пошкодженої нерухомої культурної спадщини (здебільшого забивають шибки фанерними щитами, створюють імprovізовані підпори, встановлюють паркан навколо будівлі, захисні конструкції для даху тощо). Зараз експерти проводять «консервацію» спадщини чи вже «законсервували» низку культурних об'єктів: Садиба у стилі неоренесансу на Благовіщенській, Будинок із вежами на площі «п'яти кутів», «Зелений будинок» на Полтавському Шляху, будівля Харківської обласної державної адміністрації, будівля Палацу Праці, Економічний корпус ХНУ імені В. Н. Каразіна, особняк на Чоботарській та ін.¹. Загалом прослідковується позитивна тенденція збереження нерухомої культурної спадщини, навіть тієї, якої немає в державних реєстрах місцевого² та національного³ значень.

Громадська організація «Save Kharkiv» також акцентує увагу на проблемі недостатнього фінансування з боку держави проєктів, спрямованих на консервацію пошкодженої або зруйнованої нерухомої культурної спадщини. За словами К. Кублицької, харківські активісти змушені шукати фінансову підтримку з боку донорів та меценатів з усього світу. Вона зазначає, що на сьогодні отримання державного фінансування є практично неможливим через складну економічну ситуацію. Обґрунтувати перед міською радою або відповідними міністерствами необхідність виділення коштів на консервацію об'єкта, який наразі не експлуатується, замість

¹ Харків, який ми втрачаємо. Як у місті (не) консервують пошкоджену історичну спадщину. URL: <https://anticor-kharkiv.org/our-work/kharkiv-iakyy-my-vtrachaiemo-yak-u-misti-ne-konservuiut-poshkodzhenu-istorychnu-spadshchynu/> (дата звернення: 29.04.2024).

² Державний реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва місцевого значення Харківської області. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Zakon/2021.03.24_reestr_ist.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

³ Перелік пам'яток історії, археології та монументального мистецтва національного значення. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Reestri/nac_zna4_na_21.08.2019.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

інвестування у споруду, яку можна відновити та використовувати, виявляється надзвичайно складним завданням¹.

На зазначених проблемах також наголошувалося під час форуму «Реставрація та відновлення культурної спадщини України після Великої Війни», який проходив у Києві 5 грудня 2023 р. Так, в. о. міністра культури і інформаційної політики Р. Карандеєв і його заступник відзначали: «грошей не чекайте, і навіть після перемоги малоімовірно, що всі пошкоджені будівлі матимуть хоч якесь державне фінансування»², тому зараз активісти працюють на іноземні фонди, щоби залучити кошти для збереження та консервації нерухомої культурної спадщини.

Існують позитивні приклади. Так, міжнародна некомерційна організація World Monument Fund³ та Cultural Emergency Response⁴ дали кошти (900 тис. грн.) для усунення аварійного статусу Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. Але для повної реставрації будівля потребує більшої інвестиції, приблизно, за експертними оцінками кошторис сягає 700 млн. грн. Директорка бібліотеки Н. Петренко зазначає: «Щоб бібліотека запрацювала повноцінно, необхідно на ремонт і реставрацію близько 70 мільйонів гривень. Але ця сума не остаточна, тому що через невідповідні умови експлуатації будівля зазнає руйнувань. Хоча, після вибухів і провели стабілізаційні роботи. Але погодні умови – сніг, дощ – минула зима була дуже складною»⁵. Вочевидь, що така диспропорція у

¹ Харків, який ми втрачаємо. Як у місті (не) консервують пошкоджену історичну спадщину. URL: <https://anticor-kharkiv.org/our-work/kharkiv-iakyy-my-vtrachaiemo-yak-u-misti-ne-konservuiut-poshkodzhenu-istorychnu-spadshchynu/> (дата звернення: 29.04.2024).

² Реставрація та відновлення культурної спадщини України після великої війни. URL: <https://mitec.ua/restavracziya-ta-vidnovlennya-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny-pislya-velykoyi-vijny/> (дата звернення: 30.04.2024).

³ World Monument Fund. URL: <https://www.wmf.org/> (дата звернення: 30.04.2024).

⁴ Cultural Emergency Response. URL: <https://www.culturalemergency.org/> (дата звернення: 30.04.2024).

⁵ Закривають дах, щоб зберегти книжки. У пошкодженій обстрілами бібліотеці Короленка у Харкові готуються до зими. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/567961-zakrivaut-dah-sob-zberegiti-knizki-u-poskodzenij-obstrilami-biblioteci-korolenka-u-harkovi-gotuutsa-do-zimi/> (дата звернення: 30.04.2024).

кошторисі відновлення та реконструкції будівлі зумовлена багатьма чинниками, особливо необхідно зазначити, що військові дії продовжуються на Харківщині й далі, що може змінити навіть наявні інвестиції у майбутній повоєнній відбудові всієї України.

У Харкові також реалізуються ініціативи, спрямовані на 3D-моделювання об'єктів культурної спадщини. Об'ємні моделі дають змогу зафіксувати поточний стан будівлі, здійснити її точні вимірювання та оцінити, які конструктивні елементи збереглися, а які потребують укріплення або заміни. У перспективі, на основі таких моделей та з використанням наявних ресурсів МКІП / МКСК, може бути створено електронний архів пошкоджених або зруйнованих архітектурних пам'яток. Застосування цієї технології вже мало місце: під егідою Харківської обласної адміністрації було виконано 3D-сканування будівлі адміністрації Новобаварського району, яка є об'єктом архітектурної спадщини¹.

Представник обласного департаменту містобудування та архітектури Дмитро Юрченко так описує переваги 3D сканеру: «Він розуміє, де і які матеріали. Передає колір і все це збирає у 3D модель. Де пустоти – це там, де він не просканував, він не побачив цю площину». Очевидно, що в процесі майбутньої повоєнної відбудови на Харківщині, як і загалом в Україні, активно застосовуватимуться найсучасніші технології для здійснення точних вимірів та моделювання пошкоджених пам'яток з метою їх подальшого відновлення².

Ситуація в Харківській області із захистом об'єктів нерухомої культурної спадщини виглядає гірше, ніж в Харкові. Наприклад, у ніч проти 7 травня 2022 р. внаслідок обстрілу російськими військовими було знищено Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди в

¹ Державний реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва місцевого значення Харківської області. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Zakon/2021.03.24_reestr_ist.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

² Зруйновані пам'ятки Харкова моделюють в 3D. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/295346-zrujnovani-pamatki-harkova-modeluut-v-3d/> (дата звернення: 29.04.2024).

с. Сковородинівка. Зазнав пошкоджень, проте загалом вцілів, пам'ятник Г. С. Сковороди¹ (пам'ятка національного значення)². Директор департаменту культури та туризму Харківської обласної військової адміністрації Олександр Костін у ефірі «Українського радіо Харків» відзначав наступне: «Якщо навести приклад Сковородинівки, то там пошкодження колосальні...Точна сума збитків встановлюється, однак це десятки-десятки мільйонів»³. Ексміністр МКІП О. Ткаченко коментував цю подію так: «У мене немає сумнівів, що росіяни били спеціально по музею Сковороди. Він сам колись казав: «Не братайтеся з тими, хто зло ховає». Це свідчення того, що це, ймовірно, свідомо ідеологічна акція. Вони ж Сковороду називали ледь не першим російським філософом. Це практично свідоме влучання в те, проти чого воює Путін – проти української ідентичності». Також МКІП розроблюють план реконструкції та реставрації меморіального музею Г. С. Сковороди, кошторис сягає 112 млн. грн. Ініціативу підтримують благодійні фонди та телекомунікаційна компанія Vodafone у межах проекту «Збережіть українську культуру»⁴.

У цьому контексті доречно провести паралель із зруйнованим корпусом Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, який також зазнав суттєвих пошкоджень унаслідок російського обстрілу. У внутрішньому дворі цього корпусу розташовано пам'ятник Григорію Сковороді, який загалом зберігся. Ректор університету

¹ Окупанти знищили музей Сковороди на Харківщині. Поранено працівника. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220507-okupanty-znyshhyly-muzej-skovorody-na-harkivshhyni/> (Дата звернення: 29.11.2023).

² Перелік пам'яток історії, археології та монументального мистецтва національного значення. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Reestri/nac_zna4_na_21.08.2019.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

³ На Харківщині через вторгнення РФ пошкоджені та зруйновані понад 120 пам'яток. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/244221-na-harkivsini-cerez-vtorgnenna-rf-poskodzeni-ta-zrujnovani-ponad-120-pamatok/> (дата звернення: 02.05.2024).

⁴ На Харківщині збирають кошти на відновлення музею Григорія Сковороди. URL: <https://gwaramedia.com/byudzheth-2023-na-oboronu-vidilyat-triljon-griven/> (дата звернення: 29.04.2024).

Юрій Бойчук у своєму коментарі зазначив: «Зруйнувати залізобетонну будівлю ракета може, а ось символ українського духу – аж ніяк»¹.

Іншими резонансними випадками руйнування на Харківщині стали Куп'янський краєзнавчий музей, який був повністю знищений обстрілом вранці 25 квітня 2023 р.²; Ізюмський ліцей №4, який був пошкоджений у березні 2022 р., а масованим обстрілом 5 вересня 2022 р. повністю знищений (будівлі було більше 200 років)³. 20 травня 2022 р. російська ракета влучила у Міський Палац Культури м. Лозова⁴ (був знищений архів міста та сама будівля Палацу). Навесні 2022 р. президент України В. Зеленський відреагував у своєму Telegram: «Окупанти визначили ворогами культуру, освіту та людяність»⁵. Був знищений російським артилерійським обстрілом Ізюмський краєзнавчий музей. Із жовтня 2023 р. почалися роботи з відновлення та реконструкції музею⁶. У с. Кам'янка на Ізюмщині було знищено геологічний музей. Як зазначив професор кафедри фундаментальної та прикладної геології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна А. Матвеев, найбільшою втратою стало саме руйнування музею: «...найстрашніше, що зруйнований музей, лишилися тільки стіни, і

¹ З-під завалів Харківського педуніверситету відкопали пам'ятник Григорію Сковороді (відео). URL: <https://www.objectiv.tv/objectively/2022/07/06/z-pid-zavaliv-harkivskogo-peduniversitetu-vidkopali-pam-yatnik-grigoriyu-skovorodi-video/> (дата звернення: 29.11.2023).

² Росіяни знищили Куп'янський краєзнавчий музей: директор віддала життя за колекції (фото). URL: <https://www.unian.ua/war/rosiyani-znishchili-kup-yanskiy-krayeznavchiy-muzey-direktor-do-ostannogo-ryatuvala-ekspozitsiyu-foto-novini-harkova-12235491.html> (дата звернення: 29.11.2023)

³ В Ізюмі чотири школи зруйновані вщент, на їх відновлення підуть роки. URL: <https://www.slk.kh.ua/oblast-online/izum/v-izumi-cotiri-skoli-zrujnovani-vsant-na-ih-vidnovlenna-pidut-roki.html> (дата звернення: 29.11.2023)

⁴ Палац культури на Харківщині, у який влучила ракета, зможуть відновити: URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/palats-kultury-na-kharkivshchyni-u-yakyy-vluchyla-raketa-zmozhut-vidnovyty> (дата звернення: 29.11.2023).

⁵ Dafoe T. Kharkiv's Palace of Culture Was Destroyed by a Russian Missile Attack, Leaving Eight Injured. Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy called the attack an example of "absolute evil. URL: <https://news.artnet.com/art-world/a-ukrainian-palace-of-culture-in-kharkivdestroyed-2120574> (дата звернення: 01.05.2024).

⁶ В Ізюмі чотири школи зруйновані вщент, на їх відновлення підуть роки. URL: <https://www.slk.kh.ua/oblast-online/izum/v-izumi-cotiri-skoli-zrujnovani-vsant-na-ih-vidnovlenna-pidut-roki.html> (дата звернення: 29.11.2023).

усе, що в ньому було зібрано, загублено. А найцікавіші території, які розташовуються по балках, ярах, по берегах річок, заміновані, і черга до них дійде дуже нескоро... У нас були знахідки, які так і називали: “Кам’янська флора” і ще “Гаражівська флора”, тобто це – комплекс рослин, які були знайдені лише на цій території. Це величезна втрата для геологічної науки»¹.

3 серпня 2022 р. тодішній міністр культури О. Ткаченко по приїзду у Харків коментував ці віроломні дії російських окупантів по їх відношенню до культурної спадщини Харківської області: «З одного боку це зрозуміло. Харківщина одна з культурних столиць України. З іншого боку – варварство Кремля стосовно руйнування нашої ідентичності, яка, власне, і представлена об’єктами культурної спадщини, вражає. Те, що я побачив на власні очі, не може не засмучувати»².

Нині особлива увага приділяється питанням співпраці урядів та міжнародних організацій, а також обміну досвідом у сфері відновлення культурних об’єктів України, зокрема Харківщини, пошкоджених або зруйнованих внаслідок бойових дій. Порівнюються практики та підходи різних країн, у яких війни тривали від початку 1950-х рр. до сьогодні³. «Pen America»⁴, що висвітлює питання руйнування міст України, повідомляє, що російські війська неодноразово та без розбору обстрілювали густонаселені райони, застосовуючи вибухову зброю та касетні бомби, які заборонені міжнародними договорами.

¹ У Кам’янці ворог зруйнував геологічний музей з унікальними знахідками. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3748325-u-kamanci-vorog-zrujnuvav-geologichniy-muzej-z-unikalnimi-znahidkami.html> (дата звернення: 30.04.2024).

² Харківщина є лідером за кількістю пошкоджених від війни пам’яток культури – Ткаченко. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/267546-harkivsina-e-liderom-za-kilkistu-poskodzenih-vid-vijni-pamatok-kulturi-tkacenko/> (дата звернення: 29.04.2024).

³ Memory of the World General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage, Information Society Division, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Revised edition 2002). Prepared by Ray Edmondson. Paris: UNESCO, 2002. 72 p.

⁴ PEN AMERICA. URL: <https://pen.org/> (дата звернення: 05.04.2024).

Дослідники наголошують, що злочинні дії Росії у сучасній російсько-українській війні можна охарактеризувати як урбіцид – умисне знищення міської інфраструктури. Це включає руйнування житлових будинків, критичної інфраструктури, матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, музеїв тощо. Знищення міської культурної спадщини призводить до руйнування культурного різноманіття та встановлення режиму культурної однорідності міст, а також втрати міськими спільнотами фундаменту для самоідентифікації. Насправді, руйнування міського простору, який формує рівень самоідентифікації мешканців із їхнім населеним пунктом, призводить до втрати зв'язку з історико-культурним ландшафтом і унікальності індивідуальних чи колективних культурних, економічних і соціальних зв'язків¹.

На Харківщині ці атаки призвели до численних загиблих і поранених, а також спричинили масштабні руйнування та пошкодження цивільної інфраструктури, включаючи об'єкти культурної спадщини, книгодрукарні, бібліотеки та релігійні споруди. Такі пошкодження не можуть розглядатися як випадкові або супутні збитки внаслідок військових операцій Росії проти українських військових цілей. Масштаби руйнувань радше свідчать про навмисну кампанію знищення цивільної інфраструктури, що зробило деякі міста майже непридатними для життя, а також про цілеспрямовану спробу підірвати моральний дух цивільного населення².

Значної шкоди було завдано сакральним пам'яткам Харківщини. У березні 2022 р. внаслідок обстрілів постраждала дзвіниця Успенського

¹ Див.: Рачков Є. Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». Вип. 62. 2022. С. 12-48.

² Pen America. UKRAINIAN CULTURE UNDER ATTACK: Erasure of Ukrainian Culture in Russia's War Against Ukraine. URL: <https://war.pen.org.ua/upload/content/uk/ukraine-culture-under-attack-12-20-22.pdf> (дата звернення: 05.04.2024).

собору – символу міста та визначної пам'ятки архітектури XVIII ст.¹. Також було пошкоджено Благовіщенський кафедральний собор у січні 2024 р.² та інші сакральні споруди.

У районах Харківської області, які зазнали тимчасової окупації або перебували в зоні активних бойових дій, ситуація була ще більш песимістичною. Зокрема, в Ізюмі, одному з історичних міст регіону, було зруйновано Вознесенський собор – пам'ятку архітектури національного значення, а також пошкоджено історичний центр міста³.

Значну загрозу для археологічної спадщини регіону становили бойові дії, що розгорталися на територіях розташування археологічних пам'яток. Особливо постраждали комплекси салтівської культури, зокрема городище біля с. Верхній Салтів⁴.

Отже, збереження культурної спадщини в Україні, зокрема в Харківській області, стикається з численними викликами, які загострюються внаслідок триваючого російсько-українського конфлікту. Знищення культурних пам'яток, як навмисне, так і супутнє, є не лише втратою історичних артефактів, а й загрозою для культурної різноманітності та ідентичності українських громад. Незважаючи на зусилля урядових та неурядових організацій з моніторингу та збереження культурних об'єктів, масштаби заподіяної шкоди залишаються значними. Різниця в офіційних даних, що надають МКІП / МКСК, UNESCO та «Ukrainian Heritage Monitoring Lab», підкреслює необхідність покращення координації,

¹ Окупанти обстріляли Успенський собор у Харкові. URL: <https://news.depo.ua/ukr/news/okupanti-obstrilyali-uspenskiy-sobor-u-kharkovi-foto-202203021430877> (дата звернення: 09.05.2025).

² Під час обстрілів у центрі міста Харкова пошкоджено Свято-Благовіщенський кафедральний собор. URL: <https://www.eparchia.kharkov.ua/readnews/3708> (дата звернення: 09.05.2025).

³ Знищена краса: храми Ізюмщини. URL: <https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/znisena-krasa-hrami-izumsini.html> (дата звернення: https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/znisena-krasa-hrami-izumsini.html#google_vignette (дата звернення: 09.05.2025)).

⁴ Голий дах і відчинені двері: як переживає війну музей салтівської культури. URL: https://lb.ua/culture/2023/11/28/586238_goliy_dah_i_vidchineni_dveri_yak.html (дата звернення: 09.04.2025).

прозорості та стандартизації процедур документування та усунення наслідків втрат культурної спадщини.

Поява різноманітних громадських ініціатив (таких як «Save Kharkiv», Кримський інститут стратегічних досліджень, проєкт «МІСТО І ВІЙНА», Музейний кризовий центр, Штаб порятунку спадщини тощо) свідчить про активну роль неурядових організацій у заповненні прогалин державного моніторингу та збереження культурних цінностей. Водночас нестача ресурсів і відсутність чітких протоколів істотно обмежують ефективність заходів із консервації та захисту культурної спадщини, що робить багато пам'яток вразливими до подальших руйнувань. Відповідь на виклики збереження культурної спадщини повинна виходити за межі суто фізичного захисту й охоплювати довгострокове планування відновлення об'єктів після руйнувань.

Інноваційні технологічні підходи відкривають перспективні можливості для документування та реконструкції пошкоджених пам'яток, проте ці зусилля потребують стабільного фінансування та координації між місцевими органами влади, неурядовими ініціативами й міжнародними фондами. Активна участь міжнародної спільноти (зокрема таких організацій, як World Monuments Fund та Cultural Emergency Response) засвідчує глобальне значення культурної спадщини України та спільну відповідальність за її збереження й відновлення у постконфліктний період.

У контексті російської військової агресії нагальними стають проблеми урбіциду, тобто умисного знищення міської інфраструктури. Урбіцид веде до руйнування ідентичності міст, розмивання культурних, економічних і соціальних зв'язків, що в подальшому спричинить уніфікацію публічного простору. У довгостроковій перспективі необхідно розробляти плани реконструкції населених пунктів з урахуванням історичних джерел, аби зберегти їхню автентичність і унікальність.

Зусилля з відновлення та збереження культурної спадщини мають стати невід'ємною частиною комплексної поствоєнної реконструкції

України. Вже сьогодні українська влада повинна створювати правові та організаційні механізми, які полегшать процес відновлення пам'яток і сприятимуть залученню інвестицій.

РОЗДІЛ II. ЗБЕРЕЖЕННЯ НЕРУХОМОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ХАРКІВЩИНІ ПРОТЯГОМ 2022-2024 рр.

2.1. Підходи до збереження нерухомої культурної спадщини в умовах війни.

Сьогодні проблема збереження нерухомої культурної спадщини в Україні в умовах російсько-української війни постає як одне з першочергових завдань у сфері культури. Під збереженням розуміється не лише фізичний захист об'єктів культурної спадщини від бомбардувань та обстрілів, але й застосування сучасних практик консервації, цифрового документування, а також забезпечення належного правового захисту на національному та міжнародному рівнях.

В умовах російської військової агресії Україна має системно документувати та доводити факти злочинів, пов'язаних із руйнуванням і знищенням української культури, зокрема об'єктів культурної спадщини. Варто наголосити, що як Україна, так і Росія є державами-учасницями Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р., що накладає на них відповідні зобов'язання щодо недопущення пошкодження або знищення культурних об'єктів під час воєнних дій¹.

Слід зазначити, що обидві держави – Україна та Росія – формально взяли на себе зобов'язання захищати культурні цінності від пошкодження, знищення та розкрадання під час збройних конфліктів, приєднавшись до Гаазької конвенції 1954 р. Однак ставлення Росії до виконання положень цієї Конвенції, з огляду на фактичні обставини та численні задокументовані випадки порушень, викликає серйозне занепокоєння. Додатково, у 2020 р. Верховна Рада України ратифікувала Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту (1999 р.), що

¹ Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 29.11.2023).

розширює зобов'язання держави в частині охорони культурної спадщини в умовах війни. Серед ключових положень Другого протоколу до Гаазької конвенції слід особливо відзначити такі: умисне знищення пам'яток під час збройного конфлікту, включаючи незаконне вивезення рухомих культурних цінностей або ненадання належного захисту об'єктам культурної спадщини на окупованих територіях, кваліфікується як порушення норм міжнародного гуманітарного права та прирівнюється до кримінального злочину¹.

З одного боку, Гаазька конвенція 1954 р. та інші міжнародно-правові акти надають Україні інструменти для притягнення Росії до відповідальності за злочини, вчинені проти об'єктів культурної спадщини під час війни. З іншого боку, Росія не є стороною Другого протоколу до Гаазької конвенції 1999 р., а також відверто порушує норми міжнародного гуманітарного права, ймовірно усвідомлюючи, що юридичні наслідки таких дій можуть бути обмеженими, а можливе покарання – відкладеним у часі. Водночас 28 липня 2023 р. Україна ініціювала процес позбавлення Росії членства в ЮНЕСКО, надіславши відкритого листа до ООН. У листі, серед іншого, акцентувалося на систематичних порушеннях Росією положень Статуту ООН та обох Гаазьких протоколів². Водночас говорити про певні результати цього звернення наразі ще передчасно.

2 березня 2023 р. колишній міністр культури України О. Ткаченко ініціював Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України»³ щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті: «Перед нами сьогодні, під час війни проти

¹ Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 25.11.2023).

² Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), парламентів та урядів держав – членів цієї міжнародної організації про необхідність позбавлення російської федерації членства в ЮНЕСКО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3282-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

³ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472> (дата звернення: 04.05.2024).

нашої ідентичності, стоїть надзвичайно актуальне завдання захистити унікальний пласт української культури. Війна через біль різноманітних втрат показала, наскільки спадщина є цінною для нас. Це дає всі підстави вважати культурну спадщину та національну пам'ять четвертим, і, на цей час, одним із фундаментальних інтересів України, що потребує особливого позиціювання в глобальному сенсі та належного відображення в законодавстві країни»¹. За його словами, законопроект формує в юридичному та публічному дискурсі уявлення про культурну спадщину як про «четвертий елемент національної безпеки України». Наразі документ перебуває на етапі розгляду у профільних комітетах Верховної Ради України: з питань гуманітарної та інформаційної політики, бюджету, антикорупційної політики, а також інтеграції України до ЄС.

Отже, спостерігається перспективна тенденція до посилення юридичного захисту культурної спадщини в державній політиці. Це проявляється у спробах чіткого нормативного регулювання питань охорони, збереження, переміщення, консервації та фінансування об'єктів культурної спадщини.

Окремо слід наголосити на зусиллях Харківської обласної адміністрації щодо захисту культурної спадщини регіону в юридичній площині. Зокрема, харківські депутати підтримали та затвердили «Програму розвитку культури, туризму та охорони нерухомої культурної спадщини Харківської області на 2024–2028 роки». Прийняття цього документа відкриває позитивні перспективи для посилення заходів із захисту та збереження нерухомої культурної спадщини регіону. У програмі окреслено основні стратегічні пріоритети й завдання, спрямовані на забезпечення належного рівня

¹ Культурна спадщина стане четвертим елементом нацбезпеки України. URL: <https://gwaramedia.com/blizko-40-000-knizhok-peredali-v-punkti-nezlamnosti/> (дата звернення: 01.05.2024).

збереження, популяризації та інтеграції культурної спадщини Харківщини в сучасну соціокультурну політику¹.

Слід наголосити, що культурна спадщина є невід'ємною складовою національної ідентичності та історичної пам'яті народу. У контексті збройних конфліктів питання її збереження набуває особливої актуальності й драматизму. Повномасштабне російське військове вторгнення в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., спричинило безпрецедентні загрози для українських культурних цінностей, особливо у прикордонних регіонах. Серед них Харківська область посідає одне з перших місць за масштабами руйнувань і втрат. Харківщина, як регіон з багатою історико-культурною спадщиною, опинилася на передовій лінії бойових дій, що призвело до катастрофічних наслідків для її культурного ландшафту. Музеї, театри, бібліотеки, архітектурні пам'ятки та інші об'єкти культурної спадщини зазнали значних пошкоджень або були повністю знищені внаслідок артилерійських обстрілів та авіаударів. У таких умовах особливої ваги набуває потреба у розробці та реалізації ефективних стратегій захисту культурних цінностей, які б охоплювали як невідкладні заходи з фізичної охорони об'єктів, так і довгострокові програми з їх відновлення, консервації та документування втрат.

Наразі в Україні, зокрема в Харківській області, відсутня ефективна система та належні механізми для збереження й відновлення об'єктів культурної спадщини, що становить серйозну й тривожну проблему. Відсутність єдиного загальнонаціонального реєстру ушкоджених пам'яток, який би містив актуальну інформацію про їхній стан, значно ускладнює моніторинг та оцінку масштабів руйнувань. У Харківській області налічуються сотні об'єктів, що зазнали часткового або повного знищення, а також вторинних пошкоджень, зокрема внаслідок впливу погодних умов. Ці

¹ В регіоні створено програму щодо розвитку культури, туризму та охорони нерухомої культурної спадщини. URL: <https://oblrada-kharkiv.gov.ua/2023/12/23/v-regioni-stvoreno-programu-shhodo-rozvytku-kultury-turyzmu-ta-ohorony-neruhomoyi-kulturnoyi-spadshhyny/> (дата звернення: 29.04.2024).

об'єкти потребують термінових заходів із консервації, а в подальшому – ретельної реставрації. У цьому контексті вкрай важливо, щоб як місцева, так і центральна влада вжили своєчасних дій щодо фізичного захисту нерухомої культурної спадщини, аби запобігти її остаточній втраті.

Важливим є впровадження комплексного підходу до збереження нерухомої культурної спадщини, орієнтованого, зокрема, на подолання фінансових прогалин у системі її захисту. Зокрема, на цьому акцентує увагу О. Костін, виконувач обов'язків директора Департаменту культури Харківської обласної військової адміністрації: «Станом на сьогодні з пошкодженими пам'ятками треба проводити першочергові, консерваційні роботи, і вже в подальшому проводити реставраційні роботи. Безумовно, це мають бути роботи за різні кошти. Це і місцевий бюджет, і позабюджетні кошти, і може так як пропозиція – схвалення централізованої державної програми щодо збереження пам'яток культурної спадщини, щоб можна було залучати державні кошти»¹.

Залучення різних джерел фінансування, від місцевого бюджету до державних програм, є кроком у правильному напрямку. Проте потрібно також удосконалювати механізми координації та моніторингу, щоби гарантувати ефективне використання ресурсів для захисту об'єктів та запобігти подальшому руйнуванню культурної спадщини.

На Харківщині, на відміну від низки інших регіонів України (Київщини², Львівщини³, Одещини⁴ та інших), недостатньо застосовується

¹ Як ми втрачаємо розстріляну росіянами культурну спадщину на харківщині: аналітика ХАЦ. URL: <https://shtab.net/news/view/yak-mi-vtrachaemo-rozstrilyanu-rosiyanami-kulturnu/> (дата звернення: 02.05.2024).

² Захисна емблема «Блакитний щит» з'явилася на ключових пам'ятках Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». URL: <https://kplavra.kyiv.ua/ua/21-bereznaya-zakhysna-emblema-blakytyny-shchyt-ukr> (дата звернення: 10.04.2024).

³ «Блакитний щит»: що означають емблеми, які встановлюють на будівлях у Львові. URL: <https://suspilne.media/lviv/549177-blakitnij-sit-so-oznacaut-emblemi-aki-vstanovluut-na-budivlah-u-lvovi/> (дата звернення: 19.04.2024).

⁴ Захисна емблема «Блакитний щит» з'явилася на пам'ятках культурної спадщини Білгорода-Дністровського. URL: <https://bilgorod->

емблема «Блакитний щит», що символізує важливість об'єктів нерухомої культурної спадщини області. Це рішення можна вважати виправданим через побоювання, що такий знак може бути використаний російськими військами як маркер для цілеспрямованих атак і знищення цінних історичних пам'яток Харківщини. У міжнародному контексті «Блакитний щит» визначається як захисна емблема Гаазької конвенції 1954 р., призначена для позначення пам'яток культурної спадщини, які мають бути захищені від атак у разі збройних конфліктів¹. Ініціатива розміщення таких знаків на об'єктах культурної спадщини підтримується міжнародними організаціями, зокрема ЮНЕСКО. Процес встановлення емблем «Блакитний щит» на пам'ятках, що входять до переліку захищених об'єктів, організовується за сприяння органів місцевого самоврядування та керівництва державних адміністрацій України. Водночас на Харківщині ця ініціатива поки що не набула широкого розголосу, однак важливо усвідомлювати нагальну необхідність захисту культурної спадщини від потенційних загроз.

Розглядаючи практики фізичного захисту нерухомої культурної спадщини в Україні, українські фахівці спільно з місцевими та центральними органами влади здебільшого обирають використання мішків із піском та фанерних щитів, посилаючись на конкретні історичні приклади застосування таких методів під час Другої світової війни². Загалом, за словами фахівців із пам'яткоохоронної справи, поширеність такого способу захисту культурної спадщини зумовлена передусім дешевизною матеріалів і практичністю,

d.gov.ua/page/zahisna_emblema_blakitnii_shit_zyavilasya_na_pamyatkah_kulturno_spadshini_blgorodadnstrovsko
go (дата звернення: 28.04.2024).

¹ Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 30.04.2024).

² У Києві обговорили питання захисту культурної спадщини в умовах повномасштабної війни (+фото). URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_kiyevi_obgovorili_pitannya_zakhistu_kulturno_spadschini_v_umovakh_povnomasshtabno_viyini_foto/ (дата звернення: 17.01.2024).

оскільки він не вимагає значних витрат на матеріально-технічне забезпечення, залучення професійних кадрів чи складної логістики¹.

27 жовтня 2022 р. у Києві пройшла Міжнародна науково-практична конференція «Культурна спадщина в умовах війни: охорона, збереження та відновлення». Конференція стала важливою платформою для обміну досвідом із захисту нерухомої культурної спадщини та культурних цінностей під час конфлікту. Конференція була організована під егідою ЮНЕСКО та за підтримки Ради Європи. Список доповідачів включав як українських, так і міжнародних експертів, які обговорювали про виклики та стратегії, пов'язані із захистом, збереженням та відновленням культурної спадщини в умовах бойових дій. Необхідно зазначити найважливіше, що головною метою конференції було закласти підґрунтя для розробки методичних рекомендацій щодо реалізації ініціатив щодо збереження культурної спадщини України.

Заступник голови Київської міської державної адміністрації В. Прокопів підкреслив активні заходи щодо захисту ключових пам'яток України від руйнувань, які впроваджуються з початку повномасштабного вторгнення. Він нагадав про історичну тактику часів Другої світової війни, зокрема засипання цінних пам'яток мішками з піском або спорудження навколо них дерев'яних огорож. Ефективність цих захисних заходів підтверджується тим, що знакові символи, зокрема пам'ятники Володимиру Великому, Т. Шевченку та М. Грушевському, збереглися після «прильотів»².

Отже, Харківщина, як найбільш постраждалий регіон, ілюструє складність захисту культурної спадщини під час бойових дій. Локальні ініціативи, зокрема обласна програма на 2024–2028 рр., спрямовані на консервацію та реставрацію, проте відсутність єдиного реєстру ускладнює

¹ Культурологічна думка: збірник наукових праць. Київ: Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2023. № 23. 192 с.

² Захист культурної спадщини в умовах повномасштабної війни. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/27/zahyst-kulturnoyi-spadshhyny-v-umovah-povnomasshtabnoyi-vijny/> (дата звернення: 06.05.2024).

моніторинг і оцінку збитків. Відмова від використання «Блакитного щита» через побоювання цілеспрямованих атак є зрозумілою, однак позбавляє об'єкти міжнародної правової охорони. Натомість українські фахівці застосовують тимчасові заходи, наприклад мішки з піском і дерев'яні щити, які, хоч і є ефективними, залишаються недостатніми для довгострокового захисту. Міжнародна співпраця, зокрема конференції під егідою ЮНЕСКО, створює платформу для обміну досвідом, проте нестача фінансування та відсутність координації між різними рівнями влади залишається критичною проблемою. Запропоновані державні програми фінансування, зокрема з залученням міжнародної допомоги, мають перспективи, проте їхня успішна реалізація вимагає прозорості й системного підходу. У довгостроковій перспективі успіх залежатиме від інтеграції культурної спадщини в стратегії національної безпеки, посилення міжнародного тиску на агресора та розвитку інноваційних методів документування й відновлення. Без цього збереження культурного коду та історичного зв'язку між поколіннями залишатиметься під серйозною загрозою.

2.2. Механізми захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини.

З початком широкомасштабного російського військового вторгнення в Україну було реалізовано низку заходів для збереження важливих об'єктів нерухомої культурної спадщини Харківщини. Насамперед, деякі пам'ятники та історичні будівлі були огорожені захисними конструкціями з вогнетривких матеріалів, мішків з піском і фанерних щитів. Як зазначає мистецтвознавець О. Рішняк, жоден із вжитих заходів не здатен убезпечити пам'ятку у випадку прямого влучання, проте вони можуть суттєво знизити рівень пошкоджень, спричинених уламками та ударною хвилею¹.

¹ Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність // Український історичний журнал. 2022. №4. С. 159-173.

Наприклад, пам'ятник Т. Шевченку (пам'ятка національного значення¹) на початку повномасштабної війни з громадської та політичної ініціативи почали обкладати мішками з піском так, як це робили під час Другої світової війни: «...Коли німці захотіли його підірвати, то не дали. Це була дійсно народна ініціатива, це символ Харкова. Для нас Тарас – символ спротиву. Тут був Майдан, тут ми ховали наших Героїв Небесної Сотні, наших воїнів, тут ми завжди збираємося і не хотілося збиратися після нашої перемоги на руїнах»².

Слід відзначити, що пам'ятник Т. Шевченку для мешканців та гостей міста є важливим «місцем пам'яті» (за концепцію П. Нора³), яке пов'язане з подіями сучасної історії України. Більше того, спираючись на концепцію К. Дойча, можна припустити, що пам'ятник Т. Шевченку у Харкові є «каналом комунікації», яким рухається колективна (історична та культурна) пам'ять містян⁴.

Також у Харкові фанерними щитами укріплюють віконні рами від можливого повторного уламкового пошкодження. Наприклад, після прильоту російських ракет 1 березня 2022 р. в історичну будівлю Харківської міської ради, використали саме такий тимчасовий захист. Загалом подібні практики поширенні по всій території України⁵. Також такі методи захисту можна помітити на будівлях ХДНБ імені В. Г. Короленка⁶, архітектурних пам'ятках

¹ Перелік пам'яток історії, археології та монументального мистецтва національного значення. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Reestri/nac_zna4_na_21.08.2019.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

² У Харкові укріплюють пам'ятник Шевченку на захист від обстрілів. URL: <https://suspihne.media/220688-u-harkovi-ukripluut-pamatnik-sevcenku-na-zahist-vid-obstriliv/> (дата звернення: 25.11.2023).

³ Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire // Representations. Spring, 1989. No. 26. Special Issue: Memory and Counter-Memory. P. 7.

⁴ Deutsch K. W. Nationalism and Social Communication. Cambridge: The MIT Press. 358 p.

⁵ На відбудову зруйнованої росіянами міської ради Харкова потрібно 200 мільйонів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3585591-na-vidbudovu-zrujnovanoi-rosianami-miskoi-radi-harkova-potribno-200-miljoniv.html> (дата звернення: 25.11.2023).

⁶ Через бомбардування Харкова пошкоджена одна з найбільших у Європі бібліотек. URL: <https://chytomo.com/chez-bombarduvannia-kharkova-poshkodzhena-odna-z-najbilshykh-u-ievropi-bibliotek/> (дата звернення - 26.04.2024)

на Полтавському Шляху¹, Палаці культури «Залізничник»² тощо. Очевидно, що використання таких доступних матеріалів для захисту нерухомої культурної спадщини має і певні недоліки. У межах проєкту «МІСТО І ВІЙНА» в інтерв'ю з фаховими спеціалістами обговорювалися питання доцільності застосування зазначених матеріалів³.

Слід зазначити, що існують рекомендації щодо обробки легкозаймистих та твердих (бетон, метал) будівельних матеріалів вогнезахисними конструкціями або спеціальними засобами. Зокрема, А. Пушкаренко наголошує, що просочування деревини розчинами антипіренів або полімерами, залежно від кількості та глибини проникнення, забезпечує їй властивості негорючості при місцевому або тривалому впливі високотемпературного джерела вогню. Відмінність такого матеріалу від захищеного методом обмазки або фарбування полягає в тому, що він має підвищений опір впливу вогню не лише на стадії розвитку пожежі, а й на стадії її повного розвитку⁴.

Фактично, підтримка міжнародних партнерів допомагає заповнити ці прогалини у системі захисту з початку повномасштабної війни. Україна отримує від інших країн частину обладнання для охорони своїх пам'яток, зокрема протипожежну техніку (зокрема з Польщі, Німеччини, Угорщини тощо). Водночас важливо звернути увагу на необхідність не лише імпорту такого обладнання, а й налагодження його виробництва на території України,

¹ «Зберігати історію, коли її намагаються зруйнувати». У Харкові власним коштом реставрують пам'ятки, пошкоджені ударами. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/683316-zberigati-istoriu-koli-ii-namagautsa-zrujnuvati-u-harkovi-vlasnim-kostom-restavruut-pamatki-poskodzeni-udarami/> (дата звернення: 20.04.2024).

² Харків, який ми втрачаємо. Як у місті (не) консервують пошкоджену історичну спадщину. URL: <https://anticor-kharkiv.org/our-work/kharkiv-iakyu-my-vtrachaiemo-yak-u-misti-ne-konservuiut-poshkodzheni-istorychnu-spadshchynu/> (дата звернення: 29.04.2024).

³ Див., наприклад: МІСТО І ВІЙНА. Інтерв'ю – Охорона архітектурної спадщини України під час війни | Подкаст. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hr4JnLLO9U4&t=3923s> (дата звернення: 25.11.2023).

⁴ Пушкаренко А. С., Васильченко О. В., Квітковський Ю. В., Луценко Ю. В., Миргород О. В. Вогнезахисне оброблення будівельних матеріалів і конструкцій. Харків: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2011. С. 61.

створення відповідної матеріально-технічної бази та розробку інструкцій для захисту культурних об'єктів¹.

Згаданими способами забезпечені доволі різноманітні монументальні місця пам'яті. Наприклад, було обкладено мішками з піском та дошками пам'ятник О. Пушкіну (10 листопада 2023 р. з реєстру нерухомої культурної спадщини вилучений як «маркер антиукраїнської політики»², у листопаді 2022 р. погруддя було демонтовано). Інші приклади – пам'ятник засновникам Харкова та пам'ятник Незалежності, які взагалі не мають офіційного статусу об'єктів культурної спадщини, проте є важливими для міської влади та містян³.

З цього можна зробити висновок, що збереження нерухомої культурної спадщини потребує комплексного планування з боку держави, яке сприятиме зниженню рівня загроз, відкритє шлях для повоєнної відбудови та подальших конструктивних перетворень у сфері охорони пам'яток в системі загальносвітового культурного простору. Корисним для Харківської області може стати досвід збереження об'єктів нерухомої культурної спадщини інших міст і регіонів України. Зокрема, у Львові застосовують різні підходи залежно від конкретних потреб: для захисту вітражів використовують ОСБ-плити або сандвіч-панелі; для скульптур – гідробар'єри, вогнетривкі тканини з прошарком базальтових волокон або прості металеві конструкції. У Києві на деяких важливих пам'ятках впроваджено нову модульну систему RE:Україна, яка дозволила захистити від руйнування пам'ятник М. Грушевського – пам'ятку монументального мистецтва національного

¹ Пам'ятки під обстрілами: як захистити культуру від війни? URL: <https://naglyad.org/uk/2022/05/09/pam-yatki-pid-obstrilami-yak-zahistiti-kulturu-vid-vijni/> (дата звернення: 26.04.2024).

² Уряд прийняв ініційоване МКІП рішення, яке дозволяє демонтувати пам'ятники Пушкіну, Щорсу та іншим російським і радянським діячам. URL: <https://mcip.gov.ua/news/uryad-pryjnyav-iniczijovane-mkip-rishennya-yake-dozvolaye-demontuvaty-pamyatnyky-pushkinu-shhorsu-ta-inshym-rosijskym-i-radyanskym-diyacham/> (дата звернення: 27.11.2023).

³ На захисті від «руського мира»: як рятують українські пам'ятки і чому Київ лишив монумент Незалежності відкритим. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/16/248266/> (дата звернення: 27.11.2023).

значення. В Одесі, з огляду на фінансові та географічні обмеження, переважно використовують мішки з піском¹. Ефективність різних методів захисту варіюється, однак надзвичайно важливо, щоби кращі практики збереження об'єктів культурної спадщини були поширені в інших містах і регіонах України.

Отже, збереження нерухомої культурної спадщини в Україні, зокрема в Харківській області, в умовах російсько-української війни є першочерговим викликом, що потребує багатовимірних сучасних підходів. Незважаючи на руйнівні наслідки конфлікту, Україна зробила суттєвий крок уперед у збереженні своєї культурної спадщини як на рівні законодавчої бази, так і через практичні заходи. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів підкреслює міжнародні зобов'язання щодо охорони спадщини, однак порушення цих норм і агресія Росії зумовлюють нагальну потребу переосмислення підходів до захисту нерухомих культурних пам'яток. Сучасний період характеризується динамічними процесами, тому обмін найкращими практиками між регіонами та містами стає ключовим для оптимізації стратегій захисту культурних об'єктів. Запроваджуючи комплексний та адаптивний підхід до охорони культурної спадщини, Україна може знизити ризики руйнування або пошкодження пам'яток, забезпечити ефективну післявоєнну відбудову та посилити свій статус у світовій культурній спільноті. Система охорони нерухомої культурної спадщини в Харківській області та в Україні загалом зіткнулася з численними викликами під час війни, безпрецедентними за масштабами і складністю. Проблеми, спричинені російською військовою агресією, вимагають рішучих і ефективних рішень. Водночас дослідники зазначають досить низький рівень готовності системи охорони культурної спадщини України до дій у надзвичайних ситуаціях. Хоча численні громадські ініціативи та волонтерський рух показали свою ефективність, цього недостатньо. Саме

¹ На захисті від «руського мира»: як рятують українські пам'ятки і чому Київ лишив монумент Незалежності відкритим. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/16/248266/> (дата звернення: 29.11.2023).

держава на загальноукраїнському та регіональному рівнях має реформувати існуючу систему охорони культурної спадщини та вдосконалити механізми захисту культурної спадщини.

ВИСНОВКИ

Культурна спадщина є важливою цінністю кожного суспільства, адже вона відображає його історичну пам'ять, спільний досвід та формує національну ідентичність. Під час збройних конфліктів ця спадщина набуває особливого значення, оскільки її цілеспрямоване знищення часто використовується як засіб послаблення нації, руйнування її символічного простору та переривання історичної тяглості. Повномасштабне російське вторгнення в Україну, що розпочалося у лютому 2022 р., стало безпрецедентним викликом для системи охорони культурної спадщини, зокрема в Харківській області.

Харківщина, один з регіонів, що найбільше постраждали від повномасштабного вторгнення, зіткнулася з масштабними руйнуваннями об'єктів нерухомої культурної спадщини. Цей регіон має багатовікову історію та різноманітний культурний ландшафт з архітектурними пам'ятками різних історичних періодів. Війна, що супроводжується інтенсивними бойовими діями, стала справжнім випробуванням для національної системи охорони культурних цінностей як у регіоні, так і в Україні загалом.

Російська агресія має ознаки культурного геноциду та урбіциду, адже супроводжується цілеспрямованим знищенням міського середовища Харкова та інших населених пунктів Харківської області. Дії агресора спричиняють глибокі наслідки для колективної ідентичності місцевих громад. Війна призводить не лише до втрати матеріальних об'єктів, а й до руйнування культурного простору та колективної пам'яті. Знищення історичних будівель, архітектурних ансамблів, площ і вулиць порушує тяглість розвитку культурного середовища, спричиняє розмивання локальної ідентичності та ускладнює передачу культурної спадщини наступним поколінням.

Таким чином, збереження та відновлення об'єктів культурної спадщини Харківської області в умовах війни є не лише завданням матеріального характеру, але й складовою процесу захисту національної

ідентичності та історичної пам'яті. Це завдання потребує консолідації зусиль суспільства, державних інституцій та міжнародної спільноти.

Завершення активної фази бойових дій, на яке покладаються великі сподівання, не означатиме автоматичного розв'язання проблем, пов'язаних зі спадщиною. Навпаки, поствоєнний період стане часом нових викликів, що вимагатимуть системного, зваженого та фахового підходу. Однією з головних проблем стане необхідність пошуку балансу між швидкістю відбудови та дотриманням принципів автентичності й наукової реставрації.

Серйозним викликом залишається питання фінансування: в умовах масштабної відбудови інфраструктури та житлового фонду існує ризик маргіналізації проблем збереження культурної спадщини. У зв'язку з цим постає потреба в розробці ефективних механізмів залучення альтернативних джерел фінансування – міжнародної допомоги, приватних інвестицій, краудфандингу тощо.

Окрему складність становить питання долі об'єктів, що були зруйновані повністю або зазнали незворотних втрат. У таких випадках постає дилема: реставрувати об'єкт у його автентичному вигляді, спорудити на його місці нову будівлю чи створити меморіал. Рішення мають ухвалюватися на основі публічного обговорення та фахової експертизи, з урахуванням як історичного значення об'єкта, так і сучасного культурного контексту.

Попри всі труднощі, поствоєнний період відкриває перспективи для якісного оновлення сфери охорони культурної спадщини в Україні. Міжнародна увага до війни створює для культурної сфери можливості для залучення досвіду, ресурсів та інновацій. Відновлення зруйнованих об'єктів може стати стимулом для розвитку вітчизняної реставраційної школи, підготовки нових фахівців, вдосконалення технік і підходів, що враховують специфіку українського контексту.

Загалом, трагедія руйнування культурної спадщини може слугувати каталізатором для її переосмислення та для формування більш усвідомленого, відповідального ставлення до неї як на державному рівні, так

і з боку кожного громадянина. Це дозволить не лише зберегти культурну спадщину, а й інтегрувати її в сучасне життя, перетворивши на основу для відновлення та подальшого розвитку України.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. «Блакитний щит»: що означають емблеми, які встановлюють на будівлях у Львові. URL: <https://suspilne.media/lviv/549177-blakitnij-sit-so-oznacaui-emblemi-aki-vstanovluut-na-budivlah-u-lvovi/> (дата звернення: 19.04.2024).
2. «Зберігати історію, коли її намагаються зруйнувати». У Харкові власним коштом реставрують пам'ятки, пошкоджені ударами. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/683316-zberigati-istoriu-koli-ii-namagautsa-zrujnuvati-u-harkovi-vlasnim-kostom-restavruut-pamatki-poskodzeni-udarami/> (дата звернення: 20.04.2024).
3. «ТУСТАНЬ» громадська організація, заснована у 2007. Від березня 2022 – співзасновники та провайдери Штабу порятунку спадщини (Heritage Rescue Emergency Initiative, HERI). URL: <https://tustan.org.ua/> (дата звернення: 27.11.2023).
4. «Це толока, де музейники самі рятують себе і українську спадщину»: Ініціаторка Музейного кризового центру Ольга Гончар. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/03/10/253273/> (дата звернення: 27.11.2023).
5. 29 листопада презентували Державний реєстр нерухомих пам'яток України – «єПам'ятку». У переліку – 105 532 об'єкти культурної спадщини, що під охороною держави. Внесені й пам'ятки на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://suspilne.media/culture/628638-prezentuvali-reestr-neruhomih-obektiv-kulturnoi-spadsini-epamatka-tam-ponad-100-tisac-obektiv/> (дата звернення: 26.05.2024).
6. 872 пам'ятки пошкоджені в Україні через війну – Мінкульт. URL: <https://suspilne.media/culture/657662-872-pamatki-poskodzeni-v-ukraini-cerez-vijnu-minkult/> ((дата звернення: 11.01.2024).
7. Благодійний Фонд HELP SAVE KHARKIV. URL: <https://help-save.kharkiv.ua/> (дата звернення: 05.05.2024).

8. Будинок рад, садиба на Полтавському Шляху, Палац праці: що відомо про стан будівель після російських влучань. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/593395-budinok-rad-sadiba-na-poltavskomu-slahu-palac-praci-so-vidomo-pro-stan-budivel-pisla-rosijskih-vlucan/> (дата звернення: 26.04.2024).

9. В Ізюмі Харківської області відновлюють зруйнований російськими окупантами краєзнавчий музей (ВІДЕО). URL: <https://uatv.ua/uk/v-izyumi-harkivskoyi-oblasti-vidnovlyuyut-zrujnovanyj-rosijskymy-okupantamy-krayeznavchyj-muzej-video/> (дата звернення: 23.04.2024).

10. В Ізюмі чотири школи зруйновані вщент, на їх відновлення підуть роки. URL: <https://www.slk.kh.ua/oblast-online/izum/v-izumi-cotiri-skoli-zrujnovani-vscent-na-ih-vidnovlenna-pidut-roki.html> (дата звернення: 29.11.2023).

11. В регіоні створено програму щодо розвитку культури, туризму та охорони нерухомої культурної спадщини. URL: <https://oblrada-kharkiv.gov.ua/2023/12/23/v-regioni-stvoreno-programu-shhodo-rozvytku-kultury-turyzmu-ta-ohorony-neruhomoyi-kulturnoyi-spadshhyny/> (дата звернення: 29.04.2024).

12. Громадська організація «Кримський інститут стратегічних досліджень». URL: <https://ciss.org.ua/ua/home.html> (дата звернення: 25.01.2024).

13. Державний реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва місцевого значення Харківської області. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Zakon/2021.03.24_reestr_ist.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

14. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 25.11.2023).

15. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143) (1992 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text (дата звернення: 05.07.2025).

16. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1692-15#Text> (дата звернення: 03.05.2025).

17. Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). No 39. Ст. 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> Конвенція (дата звернення: 20.04.2024).

18. Закривають дах, щоб зберегти книжки. У пошкодженій обстрілами бібліотеці Короленка у Харкові готуються до зими. URL: <https://susplne.media/kharkiv/567961-zakrivaut-dah-sob-zberegiti-knizki-u-poskodzenij-obstrilami-biblioteci-korolenka-u-harkovi-gotuutsa-do-zimi/> (дата звернення: 30.04.2024).

19. Захисна емблема «Блакитний щит» з'явилася на ключових пам'ятках Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». URL: <https://kplavra.kyiv.ua/ua/21-bereznya-zakhysna-emblema-blakytyny-shchyt-ukr> (дата звернення: 10.04.2024).

20. Захисна емблема «Блакитний щит» з'явилася на пам'ятках культурної спадщини Білгорода-Дністровського. URL: https://bilgorod-d.gov.ua/page/zahisna_emblema_blakitnii_shit_zyavilasya_na_pamyatkah_kulturno_spadshini_blgorodadnstrovskogo (дата звернення: 28.04.2024).

21. Захист культурної спадщини в умовах повномасштабної війни. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/27/zahyst-kulturnoyi-spadshhyny-v-umovah-povnomasshtabnoyi-vijny/> (дата звернення: 06.05.2024).

22. З-під завалів Харківського педуніверситету відкопали пам'ятник Григорію Сковороді (відео). URL: <https://www.objectiv.tv/objectively/2022/07/06/z-pid-zavaliv-harkivskogo->

peduniversitetu-vidkopali-pam-yatnik-grigoriyu-skovorodi-video/ (дата звернення: 29.11.2023).

23. Зруйновані пам'ятки Харкова моделюють в 3D. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/295346-zrujnovani-pamatki-harkova-modeluut-v-3d/> (дата звернення: 29.04.2024).

24. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 13.02.2025).

25. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 12.02.2025).

26. Культурна спадщина стане четвертим елементом нацбезпеки України. URL: <https://gwaramedia.com/kulturna-spadshhina-yak-chetvertij-element-naczbezpeki-ukraini/> (дата звернення: 01.05.2024).

27. Міністр культури воєнного часу: що (не)зробив Олександр Ткаченко. URL: https://lb.ua/culture/2023/08/02/568097_ministr_kulturi_voiennogo_chasu_shcho.html (дата звернення: 25.11.2023).

28. МІСТО І ВІЙНА. Інтерв'ю – Охорона архітектурної спадщини України під час війни | Подкаст. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hr4JnLLO9U4&t=3923s> (дата звернення: 25.11.2023).

29. МІСТО І ВІЙНА: про що проєкт? URL: <https://en.cityface.karazin.ua/news/186> (дата звернення: 25.01.2024).

30. МКІП працює над створенням Національної платформи культурної спадщини України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-pracuyue-nad-stvorennnyam-nacionalnoyi-platformi-kulturnoyi-spadshchini-ukrayini> (дата звернення: 24.01.2024).

31. Моніторинг спадщини заради відновлення: результати проєктів документування втрат культурної спадщини. URL: <https://www.heritage.in.ua/> (дата звернення: 11.01.2024).

32. На відбудову зруйнованої росіянами міської ради Харкова потрібно 200 мільйонів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3585591-na-vidbudovu-zrujnovanoi-rosianami-miskoi-radi-harkova-potribno-200-miljoniv.html> (дата звернення: 25.11.2023).

33. На захисті від «руського мира»: як рятують українські пам'ятки і чому Київ лишив монумент Незалежності відкритим. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/16/248266/> (дата звернення: 27.11.2023).

34. На Харківщині збирають кошти на відновлення музею Григорія Сковороди. URL: <https://gwaramedia.com/byudzhet-2023-na-oboronu-vidilyat-triljon-griven/> (дата звернення: 29.04.2024).

35. На Харківщині через війну зруйновані понад 200 пам'яток: які порушення бачать архітектори під час поводження з будівлями. URL: <https://suspihne.media/kharkiv/653632-na-harkivsini-cerez-vijnu-zrujnovani-ponad-200-pamatok-aki-porusenna-bacat-arhitektori-pid-cas-povodzenna-z-budivlami/> (дата звернення: 27.03.2024).

36. На Харківщині через вторгнення РФ пошкоджені та зруйновані понад 120 пам'яток. URL: <https://suspihne.media/kharkiv/244221-na-harkivsini-cerez-vtorgnenna-rf-poskodzeni-ta-zrujnovani-ponad-120-pamatok/> (дата звернення: 02.05.2024).

37. Нове життя будинку «Слово». URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/nove-zhittia-budinku-slovo/> (дата звернення: 24.04.2024).

38. Окупанти знищили музей Сковороди на Харківщині. Поранено працівника. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220507-okupanty-znyshhyly-muzej-skovorody-na-harkivshhyni/> (дата звернення: 29.11.2023).

39. Палац культури на Харківщині, у який влучила ракета, зможуть відновити: URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/palats-kultury-na-kharkivshchyni-u-yakyu-vluchyla-raketa-zmozhut-vidnovyty> (дата звернення: 29.11.2023).

40. Палац Праці – Ukrainian institute. URL: <https://ui.org.ua/postcard/palacz-praczi/> (дата звернення: 28.04.2024).

41. Пам'ятки під обстрілами: як захистити культуру від війни? URL: <https://naglyad.org/uk/2022/05/09/pam-yatki-pid-obstrilami-yak-zahistiti-kulturu-vid-vijni/> (дата звернення: 26.04.2024).

42. Перелік пам'яток історії, археології та монументального мистецтва національного значення. URL: https://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Reestri/nac_zna4_na_21.08.2019.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

43. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), парламентів та урядів держав – членів цієї міжнародної організації про необхідність позбавлення російської федерації членства в ЮНЕСКО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3282-20#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

44. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472> (дата звернення: 04.05.2024).

45. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 29.11.2023).

46. Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#Text (дата звернення: 20.04.2024).

47. Реставрація та відновлення культурної спадщини України після великої війни. URL: <https://mitec.ua/restavracziya-ta-vidnovlennya-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny-pislya-velykoji-vijny/> (дата звернення: 30.04.2024).

48. Росія атакує Харків: на майдан Свободи впав снаряд. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/212454-rosia-atakue-harkiv-na-majdan-svobodi-vprav-snarad-video/> (дата звернення: 26.04.2024).

49. Росіяни знищили Куп'янський краєзнавчий музей: директор віддала життя за колекції (фото). URL: <https://www.unian.ua/war/rosiyani-znishchili-kup-yanskiy-krayeznavchiy-muzey-direktor-do-ostannogo-ryatuvala-ekspoziciyu-foto-novini-harkova-12235491.html> (дата звернення: 29.11.2023).

50. Створено Інструкцію зі швидкого реагування для музеїв. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2127?fbclid=IwAR1okB7dqhaTEHzMJI1moX0YyNccZX7zb-XWoEhAZ0sELbx76VQVnCQh1W0> (дата звернення: 26.04.2024).

51. У Кам'янці ворог зруйнував геологічний музей з унікальними знахідками. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3748325-u-kamanci-vorog-zrujnuvav-geologicnij-muzej-z-unikalnimi-znahidkami.html> (дата звернення: 30.04.2024).

52. У Києві обговорили питання захисту культурної спадщини в умовах повномасштабної війни (+фото). URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_kiyevi_obgovorili_pitannya_zakhistu_kulturno_spadschini_v_umovakh_povnomasshtabno_viyini_foto/ (дата звернення: 17.01.2024).

53. У Харківській області пошкоджено 36 пам'яток культури. URL: <https://gwamedia.com/u-harkivskij-oblasti-poshkodzheno-36-pam-yatok-kulturi/> (дата звернення: 20.04.2024).

54. У Харкові російські ракети частково зруйнували корпус Сільськогосподарського університету. URL: <https://espresso.tv/u-kharkovi-rosiyski-raketi-chastkovo-zruynuvali-korpus-silskogospodarskogo-universitetu> (дата звернення: 29.11.2023).

55. У Харкові укріплюють пам'ятник Шевченку на захист від обстрілів. URL: <https://suspilne.media/220688-u-harkovi-ukripluut-pamatnik-sevcenku-na-zahist-vid-obstriliv/> (дата звернення: 25.11.2023).

56. Уряд прийняв ініційоване МКІП рішення, яке дозволяє демонтувати пам'ятники Пушкіну, Щорсу та іншим російським і радянським діячам. URL: <https://mcip.gov.ua/news/uryad-pryjnyav-iniczijovane-mkip-rishennya-yake-dozvolyaye-demontuvaty-pamyatnyky-pushkinu-shhorsu-ta-inshym-rosijskym-i-radyanskym-diyacham/> (дата звернення: 27.11.2023).

57. Харків втрачає цінні для міста пам'ятки архітектури, – дослідник історії Андрій Парамонов. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/593395-budinok-rad-sadiba-na-poltavskomu-slahu-palac-praci-so-vidomo-pro-stan-budivel-pisla-rosijskih-vlucan/> (дата звернення: 28.04.2024).

58. Харків, який ми втрачаємо. Як у місті (не) консервують пошкоджену історичну спадщину. URL: <https://anticor-kharkiv.org/our-work/kharkiv-iakyy-my-vtrachaiemo-yak-u-misti-ne-konservuiut-poshkodzhenu-istorychnu-spadshchynu/> (дата звернення: 29.04.2024).

59. Харківщина є лідером за кількістю пошкоджених від війни пам'яток культури – Ткаченко. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/267546-harkivsina-e-liderom-za-kilkistu-poskodzenih-vid-vijni-pamatok-kulturi-tkacenko/> (дата звернення: 29.04.2024).

60. Через бомбардування Харкова пошкоджена одна з найбільших у Європі бібліотек. URL: <https://chytomo.com/cherez-bombarduvannia-kharkova-poshkodzhena-odna-z-najbilshykh-u-ievropi-bibliotek/> (дата звернення: 26.04.2024).

61. Через російську агресію в Україні постраждали 872 пам'ятки культурної спадщини. URL: <https://rubryka.com/2024/01/15/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-872-pam-yatky-kulturnoyi-spadshhyny/> (дата звернення: 29.04.2024).

62. Як ми втрачаємо розстріляну росіянами культурну спадщину на харківщині: аналітика ХАЦ. URL: <https://shtab.net/news/view/yak-mi-vtrachaemo-rozstrilyanu-rosiyanami-kulturnu/> (дата звернення: 02.05.2024).
63. A New European Agenda for Culture (2018). URL: <https://culture.ec.europa.eu/document/a-new-european-agenda-for-culture-swd2018-267-final> (дата звернення: 24.03.2025).
64. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 05.04.2025).
65. Charter on the Preservation of the Digital Heritage (2003). URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000179529> (дата звернення: 05.04.2025).
66. Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granada, 1985). URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/granada-convention> (дата звернення: 06.04.2025).
67. Cultural Emergency Response. URL: <https://www.culturalemergency.org/> (дата звернення: 30.04.2024).
68. Dafoe T. Kharkiv's Palace of Culture Was Destroyed by a Russian Missile Attack, Leaving Eight Injured. Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy called the attack an example of "absolute evil." URL: <https://news.artnet.com/art-world/a-ukrainian-palace-of-culture-in-kharkivdestroyed-2120574> (дата звернення: 01.05.2024).
69. European Cultural Convention (Paris, 1954). URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/european-cultural-convention> (дата звернення: 06.05.2024).
70. European Cultural Heritage Strategy for the 21st century. URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/strategy-21> (дата звернення: 21.02.2025).

71. In the face of war, UNESCO's action in Ukraine. URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war?hub=66116> (дата звернення: 11.01.2024).

72. Pen America. UKRAINIAN CULTURE UNDER ATTACK: Erasure of Ukrainian Culture in Russia's War Against Ukraine. URL: <https://war.pen.org.ua/upload/content/uk/ukraine-culture-under-attack-12-20-22.pdf> (дата звернення: 05.04.2024).

73. Pen America. URL: <https://pen.org/> (дата звернення: 05.04.2024).

74. Treaty on the Functioning of the European Union (2012). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:4301854> (дата звернення: 05.06.2025).

75. World Monument Fund. URL: <https://www.wmf.org/> (дата звернення: 30.04.2024)

76. Андрущенко Т. І., Антонюк О. В., Беспалий В. А. та ін. Філософія культури: основні поняття, напрями, персоналії / За заг. ред. М. О. Тимошенка. Київ: Букрек, 2020. 601 с.

77. Бурдьє П. Практичний глузд. Пер. з фр. О. Йосипенко та ін. Київ: Український Центр духовної культури, 2003. 503 с.

78. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. Нім. пер. П. Таращук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.

79. Древаль Ю. Д. Діяльність ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини // Державне будівництво. 2014. № 1.

80. Кісельова Ю. Монументальні місця пам'яті в умовах війни: практики медійної репрезентації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2022. Вип. 62. С. 86–112.

81. Кримський С. Запити філософських смислів. Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.

82. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.

83. Культурологічна думка: збірник наукових праць. Київ: Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2023. № 23. 192 с.
84. Литовченко В. В. Стратегія міжнародного співробітництва у сфері збереження культурної спадщини ЮНЕСКО // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. 2013. Вип. 1. С. 103-112.
85. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Пер. з фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ Видавництво «КЛІО», 2014. 272 с.
86. О'Кіф, Р., Перон, К., Мусаєв, Т., Феррарі, Дж. Охорона культурних цінностей – Військові настанови. Париж: ЮНЕСКО, 2024. 122 с.
87. Парадюк О. О. Історична свідомість та історична спадщина: риси перетину // Virtus: Scientific Journal. 2021. March, no. 52. С. 26-28.
88. Пушкаренко А. С., Васильченко О. В., Квітковський Ю. В., Луценко Ю. В., Миргород О. В. Вогнезахисне оброблення будівельних матеріалів і конструкцій. Харків: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2011. 176 с.
89. Рачков Є. Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». Вип. 62. 2022. С. 12-48.
90. Рачков Є. Технології баз даних у збереженні та дослідженні міської культурної спадщини. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2020. Вип. 57. С. 28-57.
91. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність // Український історичний журнал. 2022. №4. С. 159-173.
92. Сафонов Ю., Дацко О. Актуальні проблеми управління культурною спадщиною в Україні // Економіка та суспільство. 2020. № 22. С. 219-227.

93. Титова О. М. Культурна спадщина Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження // Праці Центру пам'яткознавства. 2016. Вип. 30. С. 5-24.
94. Хальбвакс М. Коллективная и историческая пам'ять // НЛЮ. 2005. № 2–3 (40–41). С. 8–27.
95. Юрченко, О. В. Особливості наукового становлення категорії «культура» в творчій спадщині І. Г. Гердера та її осмислення як підстава національної ідентифікації // Освітній дискурс: збірник наукових праць. 2021. Вип. 34(6). С. 16-27.
96. Abizadeh A. Was Fichte an Ethnic Nationalist? On Cultural Nationalism and Its Double // History of Political Thought. 2005. Vol. 26. No 2. PP. 334-359.
97. Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. 7th ed. München: Verlag C.H.Beck, 1992. 344 p.
98. Deutsch K. W. Nationalism and Social Communication. Cambridge: The MIT Press. 358 p.
99. Koçak Bilgin Y., Hazarhun E. The Cultural Heritage Impact of The Russia-Ukrainian War // Turizm Akademik Dergisi. 2023. T. 10. No 2. PP. 307-321.
100. Maturkanič P., Tomanova Cergetova I., Kondrla P., Kurilenko, V., Martin J. G. Homo Culturalis Versus Cultura Animi // Journal of Education Culture and Society. 2021. Vol. 12 No. 2. PP. 51-58.
101. Memory of the World General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage, Information Society Division, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Revised edition 2002). Prepared by Ray Edmondson. Paris: UNESCO, 2002. 72 p.
102. O'Keefe R. Protection of Cultural Property // A. Clapham and P. Gaeta (eds.). The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict. Oxford: Oxford University Press, 2014. PP. 492-520.

103. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire // Representations. Spring, 1989. No. 26. Special Issue: Memory and Counter-Memory. PP. 7-24.

104. Roslan G. Protection of Cultural Heritage in an Armed Conflict. What Poland can Learn from Ukraine? // Proceedings of 3rd International Conference CNDGS'2022. 2022. PP. 195-201.

РЕЗЮМЕ

до дипломної роботи

**«Руйнування та збереження нерухомої культурної спадщини
Харківської області під час російсько-української війни (2022–2024 рр.)»**

Єрмака Єгора Романовича

Дипломна робота присвячена аналізу процесів руйнування та збереження нерухомої культурної спадщини Харківської області в умовах російсько-української війни (2022–2024 рр.). У роботі проаналізовано теоретичні та нормативно-правові аспекти поняття «культурна спадщина», визначено її сутність, а також схарактеризовано актуальні проблеми обліку та моніторингу нерухомої культурної спадщини України в умовах війни. Особлива увага приділена розгляду випадків руйнування об'єктів нерухомої культурної спадщини на Харківщині, а також основним підходам до їхнього захисту в умовах війни. Робота складається з двох розділів. Перший розділ присвячено проблемі руйнування нерухомої культурної спадщини на Харківщині внаслідок війни. Другий розділ розглядає підходи та практики збереження нерухомої культурної спадщини на Харківщині на сучасному етапі.

Ключові слова: нерухома культурна спадщина, охорона культурної спадщини, російсько-українська війна, Харків, Харківська область, Україна, 2022–2024 рр.

ABSTRACT
of the thesis on the topic
«Destruction and Preservation of Immovable Cultural Heritage in Kharkiv
Oblast during the Russo-Ukrainian War (2022–2024)»
by Yehor Yermak

This thesis is devoted to the analysis of the processes of destruction and preservation of immovable cultural heritage in the Kharkiv Oblast amid the Russo-Ukrainian war (2022–2024). The study explores the theoretical and normative-legal frameworks underpinning the concept of “cultural heritage,” defines its essence, and examines the current challenges related to the documentation and monitoring of immovable cultural heritage in Ukraine during the conflict. Particular emphasis is placed on the analysis of cases involving the destruction of immovable cultural heritage sites in the Kharkiv Oblast, alongside an evaluation of the principal approaches to their protection under wartime conditions. The thesis is structured into two chapters. The first chapter addresses the issue of destruction of immovable cultural heritage in the Kharkiv Oblast resulting from the war. The second chapter investigates the strategies and practices employed for the preservation of immovable cultural heritage in the Kharkiv Oblast at the present stage.

Keywords: immovable cultural heritage, cultural heritage protection, Russo-Ukrainian war, Kharkiv, Kharkiv Oblast, Ukraine, 2022–2024.